

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญของปัญหาในประเด็นศึกษา

ในภาคเหนือของประเทศไทยมีชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่ามาเป็นระยะเวลายาวนาน ชุมชนเหล่านี้ส่วนหนึ่งได้เข้าไปจัดการพื้นที่ป่าเช่นที่เรียกว่าป่าชุมชน ข้อมูลจากการสำรวจเบื้องต้นพบว่าชุมชนที่เข้าไปจัดการพื้นที่ป่ามากกว่า 150 พื้นที่ ครอบคลุมพื้นที่ป่าราว 5 แสนไร่ (ฉลาดชายและคณะ, 2536) การเข้าไปจัดการป่าของชุมชนเหล่านี้มีทั้งลักษณะที่เป็นทางการ คือ ได้รับการสนับสนุนจากรัฐ และลักษณะที่ไม่เป็นทางการคือ มีการจัดการป่าตามประเพณีที่สืบทอดมา อย่างไรก็ตามแม้ชุมชนเหล่านี้จะมีการจัดการพื้นที่ป่าแต่ก็ไม่ได้ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐเท่าที่ควร รวมถึงยังไม่มีกฎหมายรองรับการจัดการป่า โดยชุมชนอย่างเป็นทางการ จากสภาพดังกล่าวทำให้พบปัญหาและความขัดแย้งในการจัดการพื้นที่ป่าในหลายรูปแบบ เช่น การขยายตัวของพืชเศรษฐกิจ การแย่งชิงทรัพยากรจากคนภายนอก และการขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่รัฐ เป็นต้น (อานันท์และมิ่งสรรพ, 2538)

สำหรับกรณีศึกษานี้ที่บ้านแม่หาร อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ก็พบปัญหาและความขัดแย้งในการจัดการพื้นที่ป่าเช่นกัน โดยสามารถแบ่งความขัดแย้งเป็นลักษณะใหญ่ ๆ 3 ประการ

ประการแรกคือ ความขัดแย้งอันเกิดจากการขยายตัวของอำนาจรัฐและนโยบายการอนุรักษ์ ซึ่งปรากฏออกมาในรูปของโครงการพัฒนาพื้นที่ป่าด้านต่าง ๆ ที่มุ่งสนับสนุนการจัดการพื้นที่ป่าที่มีอยู่เดิมแล้วของชาวบ้าน เช่น โครงการหมู่บ้านรักษป่าไม้ โครงการป้องกันไฟป่า โครงการพัฒนาป่าชุมชน เป็นต้น โครงการเหล่านี้เป็นโครงการสังกัดกรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งมุ่งสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วม ที่เรียกว่า “ประชาร่วมใจ” โดยมีเจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้าไปสนับสนุนการจัดการป่าที่เคยจัดการตามประเพณี ให้มีการกำหนดกฎเกณฑ์การรักษาป่าเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งบางกฎเกณฑ์ที่ตั้งขึ้นนี้ชาวบ้านก็ไม่ปฏิบัติตาม มีการส่งเสริมให้ปลูกป่าเพิ่มเติมในบริเวณพื้นที่ป่าและที่สาธารณะ ซึ่งชาวบ้านเห็นว่าเป็นการไร้ประโยชน์ มีการจ้างชาวบ้านให้ทำแนวกันไฟและสนับสนุนอุปกรณ์การดับไฟป่า ซึ่งชาวบ้านเห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็น การเข้ามาสนับสนุนของภาครัฐนอกจากจะมีวิธีการจัดการที่แตกต่างกับแนวทางของหมู่บ้านแล้ว ยังก่อให้เกิดความขัดแย้งในการจัดสรรงบประมาณที่ได้รับมาภายในกลุ่มชาวบ้านอีกด้วย

ในขณะที่หมู่บ้านได้รับการสนับสนุนจากกรมป่าไม้ในการจัดการพื้นที่ป่าอยู่นั้น อีกด้านหนึ่งเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานอื่น เช่น ตำรวจ ตำรวจตระเวนชายแดน ทหาร ก็เข้าไปจับกุมการตัดไม้ในพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านจัดการเป็นระยะ ๆ ชาวบ้านบางคนถูกจับทั้ง ๆ ที่ได้ทำตามกฎเกณฑ์ที่เขียนเป็นลายลักษณ์อักษรที่หมู่บ้านได้ร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้จัดทำขึ้น

ประการที่สอง เป็นความขัดแย้งอันเกิดจากความแตกต่างในการถือครองและแนวทางในการใช้พื้นที่ป่า กรณีศึกษาบ้านแม่หารนั้น กลุ่มผู้ที่ถือครองที่ดินมากเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญในการจัดการพื้นที่ป่า คนกลุ่มนี้มีความเห็นว่าการรักษาป่าไว้เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำ ขณะที่กลุ่มผู้ไม่มีที่ดินถือครองต้องพึ่งพิงการทำไร่หมุนเวียนเพื่อปลูกข้าวไร่ และอีกส่วนหนึ่งก็พึ่งพิงการเลื่อยไม้ขาย คนทั้งสองกลุ่มนี้มีความขัดแย้งกันเสมอ ขณะเดียวกันคนกลุ่มที่ถือครองที่ดินก็ปรับที่หัวไร่ปลายนาของตน ซึ่งเคยเป็นพื้นที่ป่าที่จัดการโดยสิทธิการใช้มาเป็นเจ้าของโดยปัจเจก ทำให้กลุ่มผู้ไม่มีที่ดินไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าบริเวณนั้นได้อีกต่อไป รวมทั้งที่ดินบริเวณป่าใช้สอยซึ่งเป็นป่าเต็งรัง ชาวบ้านเคยใช้ประโยชน์ในการเก็บตองในลักษณะที่ทุกคนมีสิทธิใช้ร่วมกัน ต่อมาก็ถูกจับจองโดยกลุ่มที่ถือครองที่ดินมาก เหตุการณ์เหล่านี้ทำให้กลุ่มคนที่ไม่มีที่ดินถือครองถูกกดดันยิ่งขึ้น

ความขัดแย้งดังที่ได้กล่าวไปนี้ อีกด้านหนึ่งก็มีความสัมพันธ์กับความเคลื่อนไหวของประชากรในหมู่บ้านด้วย กล่าวคือ บริบทของหมู่บ้านแห่งนี้มีการย้ายถิ่นเพื่อออกไปเป็นแรงงานรับจ้างเป็นจำนวนมาก เป็นผลให้แรงกดดันในการใช้พื้นที่ป่า เช่น การทำไร่หมุนเวียนในป่าต้นน้ำ การเลื่อยไม้ในพื้นที่ป่าลดลง แต่เมื่อสถานการณ์ภายนอกเปลี่ยนแปลงไป คือมีการจ้างแรงงานในเมืองลดลงอันเป็นผลจากภาวะเศรษฐกิจชะลอตัว ส่งผลให้แรงงานที่เคยรับจ้างอยู่ในเมืองกลับเข้าสู่หมู่บ้าน จำนวนประชากรในหมู่บ้านที่เพิ่มขึ้นก่อให้เกิดแรงกดดันในการใช้พื้นที่ป่าเพิ่มสูงขึ้น

ประการสุดท้าย ความขัดแย้งอันเกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจ แม้ว่าหมู่บ้านแม่หารจะมีการรักษาป่าอย่างต่อเนื่องยาวนานตามประเพณี แต่กลุ่มตระกูลที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจอย่างมากในการจัดการพื้นที่ป่ามีเพียง 2-3 กลุ่มตระกูล คนกลุ่มนี้อยู่ในหมู่บ้านในฐานะผู้นำทางประเพณีและผู้นำอย่างเป็นทางการ จึงมีความสัมพันธ์กับข้าราชการในท้องถิ่นอย่างแน่นแฟ้น และใช้ความสัมพันธ์ในฐานะเครือญาติในหมู่บ้าน และความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ในการเข้าถึงพื้นที่ป่า เช่น มีการนำพื้นที่ที่เคยจัดการในลักษณะสิทธิการใช้มาปลูกสวนสัก การเข้าไปจับจองพื้นที่ป่าใช้สอย หรือมีการเลือกปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ป่าชุมชน คือเมื่อคนในสายอุปถัมภ์ของตนเข้าไปเลื่อยไม้ก็ไม่มีการลงโทษตามกฎหมายที่วางไว้ เป็นต้น

สำหรับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นและสะสมอยู่บนการจัดการพื้นที่ป่าของหมู่บ้านแม่หารนี้ ผู้ศึกษาจะพิจารณาความสำคัญใน 3 ด้าน คือ ความสำคัญในเชิงบริบทพื้นที่ ความสำคัญเชิง ทฤษฎี และความสำคัญในเชิงการพัฒนา

ความสำคัญในเชิงบริบทพื้นที่นั้นจะเห็นว่าหมู่บ้านแม่หารแห่งนี้ เป็นหมู่บ้านที่ชาวบ้าน เองมีวิธีการจัดการพื้นที่ป่าของตนมาก่อน ขณะที่ปัจจุบันรัฐก็ได้พยายามผลักดันนโยบายการ อนุรักษ์ป่าไม้เข้ามาสู่หมู่บ้าน จึงเกิดการแย้งซึ่งวิธีการอนุรักษ์ว่า ควรเป็นบทบาทของรัฐหรือของ ชุมชน ดังนั้นการศึกษาวิจัยว่าชาวบ้านสามารถจะมีบทบาทในการจัดการพื้นที่ป่าได้ จะทำให้เห็น ถึงทางเลือกในการอนุรักษ์พื้นที่ป่า

สำหรับความสำคัญในเชิงทฤษฎี ในปัจจุบันทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร นั้นอาจแบ่งออกเป็น 2 แนวทางคือ แนวทางที่ให้ความสำคัญกับการจัดการโดยรัฐและเอกชน แสดงออกในรูปของระบบกรรมสิทธิ์โดยรัฐและกรรมสิทธิ์เอกชน แนวทางนี้เป็นกระแสหลักในการ จัดการทรัพยากรในสังคมไทยปัจจุบัน ส่วนอีกแนวทางหนึ่งให้ความสำคัญกับการจัดการโดย ชุมชน การจัดการทั้งสองแนวทางนี้ยังเป็นที่ถกเถียงกันในเรื่องผลผลิตภาพ ประสิทธิภาพ ภาพภาพ และความเป็นธรรมในการจัดการทรัพยากร นอกจากการถกเถียงกันของทฤษฎีในการจัดการที่มี แนวทางแตกต่างกันแล้ว ในส่วนของแนวทางการจัดการโดยชุมชนก็ยังมีข้อถกเถียงกันในราย ละเอียด โดยเฉพาะเรื่องการจัดการโดยชุมชนเป็นทรัพย์สินร่วมกันของชุมชน หรือการจัดการโดย ชุมชนมีความซับซ้อนของสิทธิหลายรูปแบบอยู่บนพื้นที่เดียวกัน การศึกษาความขัดแย้งในการจัด การพื้นที่ป่าของชุมชนบ้านแม่หาร จึงเป็นความพยายามแสวงหาความเข้าใจทางทฤษฎีการจัดการ ทรัพยากรป่าโดยชุมชนอีกรูปแบบหนึ่ง

ส่วนความสำคัญในเชิงทิศทางการพัฒนานั้น การจัดการทรัพยากรของรัฐที่เริ่มมีแนว ทางการให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้นนั้นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เพราะการจัดการทรัพยากรเป็น เรื่องของอำนาจ การมีส่วนร่วมจึงมีความหมายที่เกี่ยวพันกับอำนาจในการจัดการทรัพยากร การ ศึกษาในเรื่องนี้จะทำให้เข้าใจถึงปัญหาและอุปสรรคในการมีส่วนร่วมจัดการพื้นที่ป่าของประชาชน ซึ่งจะส่งผลให้สามารถผลักดันนโยบายการพัฒนาสังคมได้ดียิ่งขึ้น

จากความสำคัญของปัญหาดังที่กล่าวไป ผู้ศึกษาได้ตั้งปัญหาในการวิจัยว่า

1. เงื่อนไขอะไรเป็นสาเหตุของความขัดแย้งในการจัดการป่าชุมชน และความขัดแย้ง นั้นได้สะท้อนให้เห็นวิธีคิดที่แตกต่างในการเข้าถึงทรัพยากรป่าระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ อย่างไร
2. ชาวบ้านมีการปรับตัวเพื่อจัดการความขัดแย้งหรือไม่ อย่างไร ภายใต้เงื่อนไขใด

1.2 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาถึงเงื่อนไขที่สร้างความขัดแย้งในการจัดการป่าชุมชน
2. เพื่อวิเคราะห์ถึงศักยภาพของชาวบ้านในการจัดการความขัดแย้ง
3. เพื่อสังเคราะห์ความซับซ้อนในวิธีคิดเรื่องสิทธิของชาวบ้าน

1.3 ทบทวนงานศึกษาและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนงานศึกษาและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับประเด็นศึกษา ได้จัดแบ่งเป็น 3 ประเด็นดังนี้

1. การขยายอำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากร
2. ศักยภาพของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากร
3. ความซับซ้อนของสิทธิในการจัดการทรัพยากร

1.3.1 การขยายอำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากร การศึกษาในเรื่องการขยายอำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากร สำหรับนักวิชาการไทยแล้วยังมีงานศึกษาในด้านนี้ไม่มากนัก งานที่มีความเกี่ยวข้องกับการขยายอำนาจรัฐก็เช่น งานของธงชัย (Thongchai, 1994) เป็นงานที่นำเสนอกระบวนการสร้างรัฐชาติโดยการนำเอาความรู้สมัยใหม่เข้ามาแทนที่ความรู้แบบเดิม เช่น การสร้างแผนที่ถูกนำมาใช้เป็นเทคโนโลยีเพื่อสร้างการรับรู้เรื่องเขตแดน และความมีตัวตนของรัฐชาติ นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยของบรรดักดีและคณะ (2536) งานวิจัยชิ้นนี้ได้ศึกษาถึงพัฒนาการของกฎหมายป่าไม้ไทยจากมิติทางประวัติศาสตร์ ซึ่งพบว่าก่อนจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบรัฐสมัยใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น สิทธิในการจัดการทรัพยากรจะเป็นของชุมชนท้องถิ่น โดยรัฐส่วนกลางให้การรับรองและไม่ได้เข้าไปก้าวก่ายแทรกแซง สภาพดังกล่าวเริ่มเปลี่ยนแปลงไป เมื่อรัฐไทยต้องเผชิญกับการขยายอำนาจของประเทศมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งทำให้รัฐต้องปฏิรูปการเมืองการปกครอง มีการขยายอำนาจรัฐในการจัดการที่ดินและป่าเพิ่มมากขึ้น โดยใช้กฎหมายที่มีลักษณะอำนาจนิยมเป็นกลไกค่อย ๆ ลดทอนสิทธิของชุมชนท้องถิ่นลงเรื่อย ๆ สภาพที่รัฐขยายอำนาจในขณะที่ชุมชนท้องถิ่นยังคงมีอำนาจตามประเพณีในการจัดการทรัพยากรอยู่ ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านและรัฐ งานวิจัยชิ้นนี้เสนอว่าทางออกที่ดีที่สุดสำหรับการยุติปัญหาก็คือ การที่ทั้งกฎหมายของรัฐและจารีตประเพณีของชุมชนต้องสอดคล้องกัน (อ้างใน ยศ, 2541)

ส่วนงานของนักวิชาการต่างประเทศที่ศึกษาในเรื่องการขยายอำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากรมีงานของหลายท่าน เช่น Vandergeest and Peluso (1995) ได้เสนอความคิดรวบยอด

ในเรื่องการแสดงอำนาจอบนพื้นฐานของการยึดครองพื้นที่ (territorialization) นั่นคือรัฐสมัยใหม่จะให้ความสำคัญกับพื้นที่และยึดครองพื้นที่ แทนที่จะเป็นการควบคุมผู้คน จากหลักการดังกล่าวเมื่อรัฐครอบครองเหนือดินแดน รัฐจึงมีอำนาจและหน้าที่เหนือคนในพื้นที่นั้น โดยอำนาจรัฐสมัยใหม่จะเป็นการขยายอำนาจจากส่วนกลางหรือศูนย์กลางอำนาจ และจะพยายามให้อำนาจอื่นต้องขึ้นอยู่กับกฎหมายของรัฐ ทั้งนี้เพื่อให้รัฐสามารถใช้อำนาจได้เต็มพื้นที่ที่รัฐได้ขีดเส้นไว้ อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติแล้วรัฐจะขีดเส้นแสดงความเป็นเจ้าของพื้นที่ไปก่อน แต่ในความเป็นจริงในระดับท้องถิ่นยังมีอำนาจอื่น เช่น อำนาจชุมชน อำนาจเจ้าพ่อ เป็นต้น การขยายอำนาจของรัฐเข้าจึงได้รับการต่อต้านจากอำนาจอื่น ดังนั้นรัฐจึงไม่อาจจะแสดงอำนาจได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด

Vendergeest and Peluso กล่าวว่า ในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แนวคิดเรื่องการแสดงอำนาจอบนพื้นฐานของการยึดครองพื้นที่ นับเป็นสิ่งใหม่และเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อมีการล่าอาณานิคมของประเทศตะวันตก ก่อนหน้านั้นรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่มีแนวคิดเรื่องการยึดครองพื้นที่ การถูกบีบจากอำนาจภายนอกทำให้รัฐเหล่านี้ยึดถือหลักการดังกล่าว แต่เดิมรัฐเหล่านี้มีลักษณะเป็นมณฑล (mandala) ที่ตั้งอยู่บนความสัมพันธ์ทางอำนาจที่มีหลักการ 3 ประการ คือ

1. การปกครองอยู่ที่ศูนย์กลางโดยไม่สนใจอาณาเขตดินแดน
2. ไม่ใช้ระบบแผนที่มาก่อน
3. ใช้กำลังบังคับคนและแรงงานโดยตรง

ลักษณะทางอำนาจแบบมณฑลจะมีลักษณะคล้ายแสงเทียน คือ มีศูนย์กลางอำนาจที่มีความเข้มข้นของอำนาจสูงสุด และมีอำนาจเบาบางลงมาตามระยะห่างจากศูนย์กลาง ซึ่งอาจใช้ระบบบรรณาการกับอำนาจหลายศูนย์ไปพร้อมกัน ความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบมณฑลจึงไม่มีแนวคิดเรื่องการยึดครองพื้นที่ ซึ่งเมืองต่าง ๆ ของไทยก็ขึ้นกับหลักการแบบมณฑลนี้ การล่าอาณานิคมของประเทศตะวันตก เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งไทยได้เปลี่ยนมาใช้หลักการแสดงอำนาจอบนพื้นฐานของการยึดครองพื้นที่และแนวคิดความเป็นเจ้าของ (ownership) ภายใต้แนวความคิดดังกล่าวนี้ Vendergeest and Peluso พบว่ารัฐไทยได้กระทำการเพื่อขยายอำนาจใน 3 แนวทาง คือ

1. การขยายอำนาจการบริหาร ซึ่งเห็นได้ชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยมีการผลักดันนางกลุ่มอำนาจเก่าออกแล้วแทนที่ด้วยระบบข้าราชการประจำ มีการจัดการบริหารการปกครองโดยแบ่งหน่วยงานตามพื้นที่ และทำการขยายการปกครองสู่ภูมิภาคโดยข้าราชการหรือผู้ที่อยู่ในความควบคุมของกรุงเทพมหานคร มีการจัดการบริหารจากมณฑลเป็นจังหวัด อำเภอ ตำบล

หมู่บ้าน การริเริ่มหน่วยการปกครองระดับหมู่บ้าน ตำบล ได้ลงลึกไปถึงการเลือกผู้ใหญ่บ้าน กำหนด และมีการแบ่งเส้นเขตแดนระหว่างหมู่บ้านขึ้น ซึ่งแต่เดิมหมู่บ้านในสำนึกของชาวบ้าน คืออาณาบริเวณที่เข้าไปจัดการและควบคุมโดยสิทธิการใช้ นอกจากระดับชุมชนแล้ว ในระดับปัจเจกบุคคล รัฐก็ขยายอำนาจบริหารลงไปด้วยเช่นกัน โดยการบัญญัติกฎหมายการทำทะเบียนบ้านและทำสำมะโนประชากรมีการระบุรายละเอียดการเกิด การตาย การย้ายถิ่น จึงนับว่าเป็นการกำกับตัวบุคคลลงบนพื้นที่ของรัฐและกำหนดประชาชนลงไปถึงในชีวิตประจำวัน

2. การออกเอกสารสิทธิบนที่ดิน ด้วยลักษณะของความเป็นเจ้าของเหนือดินแดน ทำให้รัฐต้องการรังวัดพื้นที่ที่ดินควบคุม การรังวัด และการขึ้นทะเบียนจึงเป็นสิ่งสำคัญที่รัฐกระทำภายใต้แนวคิดการเป็นเจ้าของ ดังนั้นจึงเห็นแนวโน้มอย่างสำคัญว่า รัฐจะพยายามแทนที่หลักสิทธิการใช้ ซึ่งเป็นหลักการที่ชุมชนควบคุมและจัดการอยู่มาสู่หลักการเป็นเจ้าของในลักษณะทรัพย์สินส่วนบุคคล (private property) ซึ่งมีเอกสารสิทธิเป็นโฉนดที่ดิน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวรัฐได้เริ่มออกกฎหมายรับรองสิทธิการเป็นเจ้าของในเขตพื้นที่เศรษฐกิจก่อน แล้วแพร่ขยายออกมาในสวนภูมิภาคซึ่งแต่เดิมยังอยู่ภายใต้การจัดการของชุมชน

แต่การออกเอกสารสิทธิการเป็นเจ้าของของรัฐก็ได้รับการต่อต้านจากชาวบ้านมาก ดังจะเห็นได้จากชาวบ้านจะเก็บเอกสาร สค. 1 และ นส. 3 ไว้เพื่อเป็นหลักฐานอ้างอิงกับรัฐ โดยไม่มีความพยายามยกระดับเอกสารสิทธิไปสู่โฉนดที่ดิน ซึ่งเป็นความขัดแย้งระหว่างประเพณี (สิทธิการใช้) และกฎหมาย (การเป็นเจ้าของ) ประการหนึ่ง สำหรับชาวบ้านแล้ว สค. 1 และ นส. 3 ยังทำให้พวกเขาสามารถให้สิทธิทดท้อต่อทายาท พวกเขาจึงมีอำนาจควบคุมการใช้ที่ดินตามประเพณีอยู่ แต่เมื่อเป็นโฉนดที่ดินการควบคุมจัดการจะขึ้นอยู่กักรัฐมากกว่า แต่ภายใต้เงื่อนไขการเข้ามาของทุนที่เข้มข้นขึ้น ที่ดินได้กลายเป็นสินค้าเก็งกำไรในตลาด ในภาวะเช่นนี้ชาวบ้านก็มีความต้องการโฉนดมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อการค้าประกันสัญญาเงินกู้ เพื่อการซื้อขาย เป็นต้น

โดยสรุปแล้วรัฐได้เข้าไปมีบทบาทในการจัดการที่ดินมากขึ้นนั้นเป็นเพราะกรรมสิทธิ์ที่ดินสัมพันธ์อยู่กับการควบคุมอาณาเขต รัฐได้ออกกฎหมายว่าด้วยสิทธิการควบคุมที่ดินบนพื้นฐานของการรังวัดและแผนที่ การควบคุมของรัฐได้ยับยั้งจากการควบคุมคนไปสู่การควบคุมที่ดินและทุน แต่ในทางปฏิบัตินโยบายของรัฐไม่ได้เป็นไปตามเป้าหมายนัก เพราะไม่ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้าน อย่างไรก็ตามชาวบ้านจะแสดงความต้องการเอกสารสิทธิจากรัฐในกรณีที่ดินเป็นสินค้าหรือถูกรุกรานแย่งชิงจากผู้อื่น

3. การขยายการบริหารจัดการป่าไม้ ในกรณีของป่าไม้นั้นเมื่อชาติตะวันตกผู้ล่าอาณานิคมได้เข้ามาสัมปทานป่าไม้ทางภาคเหนือของไทย ได้เกิดปัญหาว่าเมื่อสัมปทานป่าแล้วก็ยังมี

อิทธิพลท้องถิ่นมากมายที่เป็นอุปสรรคในการทำไม้ จึงส่งเสริมให้กรุงเทพมหานครขึ้นมาควบคุมเพื่อการขยายอำนาจรัฐไทยจึงตั้งกรมป่าไม้ขึ้นเพื่อกระทำการแทนการให้สัมปทานของเจ้าภาคเหนือ โดยกรมป่าไม้ได้ออกกฎหมายหลายฉบับเพื่อประกาศการควบคุมป่าไม้ กรมป่าไม้จะมีกระบวนการจัดการเขตป่า ใน 3 ขั้นตอน คือ 1. ที่ดินที่ไม่มีผู้ใดครอบครองถือเป็นพื้นที่ป่าของรัฐ 2. ปี ค.ศ. 1930 รัฐได้ทำการสำรวจและครอบครองพื้นที่ป่าไม้เพิ่มขึ้น (หลังจากประกาศขยายพื้นที่หวงห้ามเพาะปลูก) 3. ทำการกำหนดเขตป่าโดยใช้เกณฑ์วิทยาศาสตร์ เช่น ประเภทที่ดิน ความสูง เป็นเครื่องมือ (Vandergeest 1996)

ในทางปฏิบัติรัฐไทยได้ออกกฎหมายหลายฉบับ เช่น พรบ.ป่าสงวน อุทยานเขตสงวน พันธุ์สัตว์ป่า ซึ่งมีแนวโน้มของการบังคับใช้กฎหมายที่เข้มข้นขึ้นกว่าเดิม และมีแนวโน้มของการเพิ่มพื้นที่ป่าอย่างชัดเจน เช่น ในปี ค.ศ. 1960 รัฐได้เร่งกันเขตป่าโดยออกกฎหมายสนับสนุนหลายฉบับ มีการลดขั้นตอนการพิจารณาโดยตัดความคิดเห็นของชุมชนและการมีส่วนร่วมตัดสินใจของกระทรวงมหาดไทยออก บนหลักการที่จะรักษาพื้นที่อนุรักษ์ไว้ให้ได้ 25% ของพื้นที่ประเทศ

ภายใต้การขยายอำนาจเข้าควบคุมพื้นที่ป่านี้ รัฐเองก็ไม่สามารถจะแผ่อำนาจไปอย่างเบ็ดเสร็จ พบว่ามีการต่อต้านของชาวบ้านในรูปแบบต่าง ๆ อยู่ทั่วไป และการขยายอำนาจดังกล่าวนี้ยังสร้างความขัดแย้งให้เกิดขึ้น อันเนื่องจากการเลื่อมล้ำกันของกระทรวงมหาดไทยมีนโยบายควบคุมคนจึงส่งเสริมให้ชาวบ้านเข้าไปตั้งหมู่บ้านอย่างถาวรในเขตป่า ขณะที่กรมป่าไม้ไม่ยอมรับการตั้งถิ่นฐานที่เกิดขึ้น หรือความขัดแย้งจากการประกาศเขตอุทยานทับที่ทำกินของชาวบ้าน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงรัฐไม่สามารถใช้อำนาจได้เต็มพื้นที่ เพราะพื้นที่ที่รัฐขยายเข้าไปในนั้นยังมีอำนาจอื่นอยู่อีก เช่น อำนาจชุมชน อำนาจตามประเพณี จึงเกิดการปะทะกันจนเกิดความขัดแย้งขึ้น และความขัดแย้งดังกล่าวแสดงออกในหลายลักษณะ เช่น ความขัดแย้งระหว่างประเพณีกับกฎหมาย ป่าชุมชน เป็นต้น จึงกล่าวได้ว่าภายใต้บริบทของการพัฒนาที่รัฐไม่สร้างสรรค์ความเท่าเทียมในการเข้าถึงทรัพยากร การขยายอำนาจรัฐบนพื้นฐานของพื้นที่ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งและเป็นเงื่อนไขให้มีการสร้างวาทกรรมต่อต้าน (counter discourse) ขึ้นมาหลายรูปแบบ

จากการต่อต้านของชุมชนต่อการขยายอำนาจรัฐบนพื้นฐานของพื้นที่ Vandergeest and Peluso ได้กล่าวว่าในประเทศไทยและทุก ๆ ที่ กระบวนการสร้างอำนาจเหนือดินแดนมีทั้งสำเร็จและล้มเหลว ในความเป็นจริงรัฐออกหลักฐานระบบกรรมสิทธิ์เอกชนได้เพียงเล็กน้อย ใน

พื้นที่ต่าง ๆ ชาวบ้านยังยึดหลักการตามประเพณี ดังนั้นจึงพบอำนาจและระบบที่กำกวมระหว่างชุมชนกับรัฐเสมอ

ในประเด็นการขยายอำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากรนี้ Philip Hirsch (1990) ได้อภิปรายไว้ใน "Development Dilemmas in Rural Thailand" โดยเขาได้ศึกษาว่าทฤษฎีการพัฒนาชนบทของหมู่บ้าน ในจังหวัดอุทัยธานี ซึ่งเป็นชุมชนที่เข้าไปตั้งรกรากอยู่ในเขตป่าสงวนและเป็นชุมชนในระยะเปลี่ยนผ่าน เขาพบว่าการพัฒนาของรัฐเป็นวาทกรรมหลัก (dominant discourse) ที่รัฐได้ใช้เป็นเครื่องมือในการขยายอำนาจและทุนลงไปสู่ชุมชน

Hirsch พบว่าการแทรกแซงของอำนาจรัฐกระทำบนอุดมการณ์รัฐชาติ และอุดมการณ์ทุนนิยม วาทกรรมว่าด้วยการพัฒนาของรัฐนั้น มักเป็นเรื่องของการที่ชาวบ้านพึงได้รับผลพวงจากการพัฒนามากขึ้น ตลอดจนมีสิทธิ หน้าที่ และความรับผิดชอบในฐานะราษฎร รวมทั้งมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประชาชนไทยมากขึ้น ความหมายที่แฝงอยู่ก็คือ ความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของส่วนรวม ความหมายที่ว่าหมู่บ้านเป็นส่วนหนึ่งที่แยกไม่ได้ของรัฐ ความหมายที่ว่าชาวบ้านนั้นเป็นราษฎร (subject) มากกว่าจะเป็นตัวเป้าหมาย (object) ของนโยบายรัฐ ขณะเดียวกันก็มีการเสริมความแข็งแกร่งให้กับวาทกรรมทางการเมืองว่าด้วย ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ โดยการอาศัยแผนงานซึ่งอยู่ภายใต้โครงการพัฒนาชนบท

รัฐจะสร้างวาทกรรมการพัฒนาโดยผ่านการมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมของรัฐหมายถึงการเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเต็มอกเต็มใจของชาวบ้านที่จะกระทำตามโครงการต่าง ๆ ที่องค์กรพัฒนาของรัฐเป็นผู้ริเริ่ม เช่น โครงการปฏิรูปที่ดิน โครงการสินเชื่อจากสถาบันการเงิน โครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง แต่ในความจริงแล้วการมีส่วนร่วมก็คือ การมีส่วนร่วมที่จะถูกผนวกเข้ากับรัฐและทุนนิยมนั่นเอง จึงเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมของรัฐแท้ที่จริงแล้วก็คือ การกีดกันการมีส่วนร่วม (anti-participation) โดยเฉพาะในเรื่องการจัดการควบคุมทรัพยากร

จากการศึกษาการพัฒนาชนบทของ Hirsch เขาพบว่ามีการขยายอำนาจของรัฐ จะส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางการผลิตดั้งเดิมในชุมชน ให้เปลี่ยนมาสู่ความสัมพันธ์แบบทุนนิยมมากขึ้น และผลของการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางการผลิตได้สร้างความแตกต่าง (differentiation) ให้สูงขึ้น ขณะเดียวกันจะมีผู้ได้รับผลประโยชน์จากความสัมพันธ์ทางการผลิตใหม่นี้สะสมทุนโดยใช้ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ซึ่งมักจะเป็นผู้มีสายสัมพันธ์ที่ดีกับรัฐและทุน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำและคนรักรวยในหมู่บ้าน

ขณะเดียวกันผู้มีอิทธิพลเหล่านี้จะเป็นตัวแทนภายในหมู่บ้าน "ที่เป็นสะพานเชื่อม" การพัฒนาของรัฐหรือการขยายอำนาจและทุนเข้าไปในหมู่บ้าน "ซึ่งจะเห็นได้ว่าไม่ว่าการพัฒนา

จะเป็นไปเพื่อหลักการ" การมีส่วนร่วม" "ความเจริญ" หรือ "ความสะดวก" สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือ เศรษฐกิจของหมู่บ้านจะถูกแปรรูป และกำลังถูกครอบงำโดยความสามารถทางการผลิตแบบทุนนิยมอย่างรวดเร็ว นี่คือนิยามของการที่รัฐและทุนเข้ามาดึงเอาส่วนเกินไปจากหมู่บ้านมากขึ้น โดยผ่านมือบุคคลบางกลุ่มในหมู่บ้านเอง เมื่อประกอบกันกับการที่บุคคลเหล่านี้ไปลงทุนภายนอกหมู่บ้านด้วยแล้ว ได้ทำให้บทบาทพื้นฐานของพวกเขาเปลี่ยนไป รวมทั้งยังไปขยายความแตกต่างในด้านผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจระหว่างพวกเขากับชาวบ้านคนอื่น ๆ เพิ่มมากขึ้นด้วย ดังนั้นจึงดูเหมือนว่าบุคคลหลัก ๆ เหล่านี้ได้กลายมาเป็นห่วงโซ่สำคัญอย่างยิ่งยวดที่เชื่อมต่อระหว่างรัฐและหมู่บ้าน โดยทุนรับบทบาทสำคัญในกระบวนการนี้ กล่าวได้ว่าในระดับหนึ่งนั้นการพัฒนาชนบทเป็นการดึงเอาสถาบันต่าง ๆ ของหมู่บ้านให้เข้าไปอยู่กับรัฐ สถาบันเหล่านี้รับใช้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมืองของชาวบ้านบางคน ซึ่งจุดยืนของพวกเขาจะไปพ้องกับรัฐและทุนมากขึ้นเป็นลำดับ

ในประเด็นเดียวกันนี้ Andrew Turton (1984) ก็มีความคิดเห็นสอดคล้องกับ Hirsch โดยเขาได้พิจารณาการขยายตัวของอำนาจรัฐเข้าสู่ชุมชนในบทความเรื่อง "Local Powers and Rural Differentiation" ว่าในบริบทที่มีความขัดแย้งระหว่างรัฐและชุมชนอย่างสูงเช่นรัฐไทยนี้ รัฐเองไม่สามารถจะใช้เครื่องมือของรัฐขยายอำนาจลงไปหมู่บ้านได้อย่างมีประสิทธิภาพ รัฐจึงอาศัยอำนาจท้องถิ่น (local powers) เป็นเครื่องมือในการขยายอำนาจรัฐและทุน หรือเป็นเครื่องมือทางเศรษฐกิจ การเมือง ขณะเดียวกันอำนาจท้องถิ่นเหล่านี้จะสร้างความแตกต่างให้เกิดขึ้น รวมทั้งจะจัดความขัดแย้งหรือบีบบังคับ ปรามปรามการต่อต้านรัฐของชุมชน อำนาจท้องถิ่นเหล่านี้จะเชื่อมตัวเองกับกลุ่มชนชั้นอำนาจ รัฐราชการ ชาวบ้าน ในลักษณะอุปถัมภ์

Turton ได้กล่าวว่าในบริบทการแทรกตัวของรัฐและทุนนิยมต่อชุมชนนั้น การแบ่งชาวบ้านออกเป็นชนชั้นเป็นเรื่องที่ไม่สามารถกระทำได้ เพราะผู้ผลิตแต่ละคนจะทำหลายอย่างพร้อม ๆ กัน คือ อาจจะเป็นเจ้าของที่ดิน ลูกจ้าง นายจ้าง ในสถานการณ์เช่นนี้การแบ่งชนชั้นนับว่าเร็วเกินไป ซึ่งจะทำให้มีลักษณะเป็นกลไก หยุดนิ่งและเป็นลัทธิคัมภีร์มากเกินไป รวมทั้งสำนักทางชนชั้นก็ยังแปรเปลี่ยนได้ทุกขณะ Turton จึงไม่ใช่วิธีการจำแนกทางชนชั้นที่กระทำกันอยู่ แต่หันมาพิจารณาความสัมพันธ์เชิงอำนาจในบริบททางประวัติศาสตร์ และเขาพบว่าองค์รวมของการวิเคราะห์คือ อำนาจท้องถิ่น ซึ่งมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่สูงกว่าระดับหมู่บ้านหรือชุมชน ถือเป็นเวทีท้องถิ่น อำนาจท้องถิ่น จึงไม่ใช่ทั้งรัฐและท้องถิ่น แต่จะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและท้องถิ่น การวิเคราะห์เช่นนี้จะทำให้เห็นว่าชุมชนมีความสัมพันธ์กับรัฐอย่างไร และทำให้เห็นอำนาจการเมือง รัฐและเศรษฐกิจได้ชัดเจน

Turton ได้อภิปรายถึงผลกระทบของการขยายอำนาจรัฐมาสู่หมู่บ้านไว้ว่าจะทำให้การแยกแยะความแตกต่าง (differentiation) อันเกิดจากความสัมพันธ์ทางการผลิตพื้นฐาน เช่น ที่ดิน แรงงาน ฯลฯ และปัจจัยการผลิตใหม่ เช่น ทุน ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง จึงเกิดความเหลื่อมล้ำมากขึ้น ระหว่างชาวนาที่ยากจนและชาวนาที่ร่ำรวย ชาวนาที่ร่ำรวยมักจะมีฐานะและตำแหน่งทางราชการ อยู่ด้วย เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน พ่อค้า เป็นต้น พวกเขาจะมีอำนาจในการควบคุมทรัพยากรได้สูง เพราะสามารถเชื่อมต่อกับทุนและอำนาจรัฐภายนอกในลักษณะอุปถัมภ์ และจะใช้ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในการดึงชาวนาที่ยากจนเหล่านั้นมาเป็นผู้ได้อุปถัมภ์ของตน ลักษณะดังกล่าวจะทำให้ผู้ผลิตรายย่อยที่เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ถูกดูดเข้าไปในวงจรสินค้าในอาณาบริเวณของการแลกเปลี่ยนมากขึ้นและส่งผลให้ไร้สมรรถภาพที่จะสืบทอดความเป็นผู้ผลิตอิสระได้อีกต่อไป ผู้ผลิตจะสูญเสียอำนาจในการควบคุมปัจจัยการผลิตตลอดจนสูญเสียความสามารถในการควบคุมแรงงาน และแม้ว่าผู้ผลิตรายย่อยเหล่านี้จะเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตพื้นฐาน หรือครอบครองปัจจัยเหล่านี้ เช่น ที่ดิน แรงงาน สุขภาพ และความชำนาญอยู่ก็ตาม แต่อำนาจควบคุมปัจจัยเหล่านี้จะลดลง ที่สำคัญปัจจัยใหม่ ๆ ที่ผู้ผลิตรายย่อยไม่มีอำนาจควบคุมก็มีความสำคัญเพิ่มขึ้น เช่น เทคโนโลยี ข้อมูลสนเทศ การขนส่ง การแปรรูป เป็นต้น ผู้ผลิตรายย่อยเหล่านี้จะเป็นเสมือนแรงงานรับจ้าง

นอกจากนี้ Turton ยังพบอีกว่าจะเกิดการแบ่งแยกแนวใหม่ขึ้นหลายแนว คือ แบ่งตามแขนงการผลิต ตามรูปแบบของกระบวนการแรงงาน เป็นต้น การแบ่งแยกดังกล่าวจะตัดผ่านเส้นแบ่งชนชั้น ชุมชน และครัวเรือน รวมทั้งยังทำให้เส้นแบ่งเหล่านี้แตกกระจายเป็นเสี่ยง ๆ กล่าวคือผู้ผลิตแต่ละคนอาจเป็นทั้งเจ้าของที่ดินผู้เช่าแบบจ่ายเงินหรือแบบแบ่งกึ่ง เป็นลูกจ้าง นายจ้าง และพ่อค้า ในสถานการณ์เช่นนี้ Turton จึงไม่เห็นด้วยกับการแบ่งชนชั้นในชนบทเพราะการก่อร่างของชนชั้น และสำนึกทางชนชั้นยังอยู่ในสภาพเกิดขึ้นใหม่และเปลี่ยนแปลงทุกขณะ

ในประเด็นการขยายตัวของอำนาจรัฐ Gillian Hart (1989) ได้แสดงความเห็นไว้ในบทความเรื่อง "Agrarian Change in the Contest of State Patronage" โดยเขาได้เปรียบเทียบรัฐอุปถัมภ์ 4 ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ ไทย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย สิ่งที่ Hart พบก็คือ ทั้ง 4 รัฐ มีลักษณะเป็นรัฐอุปถัมภ์ (state patronage) เช่นเดียวกัน แต่มีความแตกต่างกันในรายละเอียดซึ่งขึ้นอยู่กับการเมือง เศรษฐกิจ และประวัติศาสตร์เฉพาะที่ Hart จะพิจารณาว่าอำนาจรัฐอยู่ในกระบวนการการเปลี่ยนแปลง คือ ไม่พิจารณารัฐในฐานะเป็นปัจจัยภายนอก แต่รัฐจะอยู่ในกระบวนการท้องถิ่น รัฐในการมองแบบนี้จึงเป็นความสัมพันธ์ที่มีการอุปถัมภ์

เป็นองค์รวมที่เชื่อมโยงทุก ๆ ส่วนของสังคม รัฐจึงเป็นอำนาจที่จะแสดงออกในระบบอุปถัมภ์เป็นการมองรัฐในเชิงวิเคราะห์ไม่ใช่รัฐในลักษณะกลไก

แนวคิดที่สำคัญของรัฐอุปถัมภ์ คือ รัฐจะให้สิทธิประโยชน์พิเศษกับชนชั้นนำในท้องถิ่น เช่น การประกันราคาผลผลิต การให้สัมปทาน เป็นต้น ทั้งนี้เพราะกลไกของรัฐไม่ทำงานหรือทำงานอย่างไม่มีประสิทธิภาพ ในลักษณะที่กลไกของรัฐเข้าไม่ถึงชุมชน ดังนั้นในการขยายอำนาจรัฐ รัฐจึงต้องกระทำผ่านระบบอุปถัมภ์โดยรัฐจะอุปถัมภ์ชนชั้นนำในท้องถิ่น ขณะเดียวกันชนชั้นนำในท้องถิ่นก็จะสนับสนุนอำนาจทางการเมืองของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการกดบังคับ ไม่ให้ชุมชนหรือกลุ่มคนแข็งข้อต่อรัฐ เป็นฐานเสียงและควบคุมฐานเสียงทางการเมืองให้กับตน กลไกของผู้ครอบงำท้องถิ่นเหล่านี้จะเข้าถึงชุมชนได้ดีว่ากลไกของรัฐและจะทำหน้าที่หลายประการพร้อมกัน เช่น เป็นนักการเมืองท้องถิ่น เป็นข้าราชการ เป็นพ่อค้า และเป็นนายทุน

Hart พบว่าเมื่อเข้าสู่ความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยม ชนชั้นนำในชนบทจะมีการลงทุนในการเกษตร และนอกภาคการเกษตร ขณะเดียวกันก็จะมีการลงทุนในลักษณะการลงทุนที่ไร้ผลกำไร (unproductive) กับคนในระดับสูงกว่า (ข้าราชการ นายทุนที่เหนือขึ้นไป) และคนในระดับด้อยกว่า ความสัมพันธ์ที่ว่ามีลักษณะเป็นการอุปถัมภ์ ทั้งนี้ชนชั้นนำในชนบทกระทำเพื่อเป็นการปกป้องกำไรในธุรกิจทั้งที่ถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย ในขณะเดียวกันก็จะรักษาผู้ใต้อุปถัมภ์ของตนไว้เพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจ การที่รัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างน้อย 4 รัฐ เกิดลักษณะรัฐอุปถัมภ์เนื่องจากประวัติศาสตร์ความขัดแย้งของชนบทในอดีต ซึ่งเป็นความขัดแย้งระหว่างทุนรัฐและชาวนา รัฐจึงไม่สามารถเข้ากับชาวนาได้โดยกลไกของรัฐได้โดยตรงได้

ในสังคมไทยและอินโดนีเซีย การลงทุนของชนชั้นผู้ครอบงำในชนบท นอกจากจะมีการลงทุนแบบไร้ผลกำไร ยังมีการจัดการแรงงานแบบผูกติด (tied labor arrangements) ซึ่งก็คือการอุปถัมภ์แรงงานไว้ในอาณัติของตนโดยการให้ผลประโยชน์อื่น ๆ มากกว่าการจ้างแรงงานโดยทั่วไป ทั้งนี้เพื่อความมั่นคงในการจัดการแรงงาน ในอีกด้านหนึ่งจะเห็นว่าชนชั้นผู้ครอบงำจะสามารถควบคุมเหนือทรัพยากรได้เพิ่มขึ้นอีกด้วย

Melannia G. Wiber (1993) ก็เป็นอีกท่านหนึ่งที่ศึกษาการแทรกตัวของรัฐผ่านการออกกฎหมายเพื่อเข้าควบคุมทรัพยากร ดิน น้ำ เหมืองทองคำ และ civil/family ในฟิลิปปินส์ และพบกฎเกณฑ์หลาย ๆ กฎเกณฑ์ทั้งที่เป็นกฎระเบียบประเพณีของท้องถิ่นและกฎเกณฑ์ตามกฎหมายของรัฐ ซึ่งในประวัติศาสตร์ของฟิลิปปินส์มีการออกกฎหมายโดยหลายประเทศ คือ อเมริกา สเปน ฟิลิปปินส์ ที่เข้ามาล่าอาณานิคม ผลที่เกิดจากการแทรกตัวของรัฐผ่านกฎหมาย

ดังกล่าวทำให้เกิดการทับซ้อนของกฎเกณฑ์หรือ ระบบพหุกฎหมาย (legal pluralism) ที่ต่างก็มี ความชอบธรรมตามเวลาและประวัติศาสตร์ที่ต่างกัน จึงเกิดความขัดแย้งจากการอ้างสิทธิ ที่ความ เลือกใช้กฎเกณฑ์หลายกฎเกณฑ์ที่มีอยู่ เช่น กรณีของที่ดิน ปกติการได้มาของที่ดินจะได้มาจาก มรดก การบุกเบิก การหลุดจำนอง ฯลฯ ดังนั้นผู้ที่มีอำนาจทางการเมืองหรือมีอำนาจในการควบคุม แรงงานมากจะมีที่ดินมากด้วย ขณะเดียวกันเมื่ออเมริกาเข้ามาปกครองประเทศ คนที่มีโอกาส เหล่านี้จะมีโอกาสจดทะเบียนเป็นเจ้าของถูกต้องตามกฎหมาย และบางครั้งคนเหล่านี้ก็อาศัย สายสัมพันธ์ที่มีกับเจ้าหน้าที่รัฐจดทะเบียนครอบครองพื้นที่ที่มีผู้ทำกันอยู่ก่อนแล้ว ส่งผลให้ผู้ทำ กินเดิมตกเป็นผู้เช่า และตามกฎหมายคนเช่าก็ต้องเสียภาษี ทำให้ผู้ประเมินภาษีออกใบภาษีเป็น ชื่อของผู้เช่า เมื่อเกิดความขัดแย้งกัน ผู้เช่าจะใช้ใบเสียภาษีมาอ้างสิทธิ ขณะที่เจ้าของก็จะใช้ใบจดทะเบียน มาอ้างสิทธิและชาวบ้านที่เคยถือครองมาก่อนจะอ้างความชอบธรรมที่อยู่มาก่อน กฎหมาย เป็นต้น

Wiber ใช้การเกิดระบบพหุกฎหมายคัดค้านนักวิชาการที่มีมุมมองว่าสังคมที่ไม่ใช่ สังคมตะวันตกกฎหมายจะมีลักษณะเน้นความเท่าเทียม ไม่ถูกแทรกแซงทางการเมืองและมุมมอง ด้านตรงข้ามที่เห็นว่า กฎหมายของสังคมที่ไม่ใช่ตะวันตกจะมีลักษณะไม่เท่าเทียมและสถิติ เขา เห็นว่าความคิดดังกล่าวมาจากทัศนะตะวันตกที่มีลักษณะเป็นทาสของกฎหมาย หรือมอง กฎหมายเป็นพระเจ้า (fetishism of law) ซึ่งนักวิชาการกลุ่มนี้จะเห็นว่า 1. สังคมที่มีระเบียบต้องมี กฎหมาย 2. กฎหมายเป็นปรากฏการณ์ที่มีเอกลักษณ์ของตนเอง 3. กฎหมายมีความเท่าเทียมทั้ง คนมีอำนาจและคนอ่อนแอ

เธอเห็นว่าการมองกฎหมายในลักษณะเป็นทาสของกฎหมายนั้น จะทำให้มีภาพลวง ตาว่าหน่วยของสังคม (ระเบียบ กฎเกณฑ์ ฯลฯ ที่จัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ใน สังคม) มีกฎเกณฑ์เดียว แต่หากมองทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาแล้วหน่วยของสังคมจะไม่ ชัดเจน เธอเห็นว่าไม่มีสังคมไหนที่จะมีกฎหมายเดียวหรือมีหน่วยของสังคมเพียงหน่วยเดียว Wiber นั้นเชื่อว่ากฎหมายไม่อาจทำให้เราถึงโครงสร้างสังคม หรือกฎหมายไม่ใช่กระจกเงาของ สังคม เพราะในระดับปฏิบัติในสังคมจะมีหลายกฎเกณฑ์ เธอจึงเสนอให้มองความขัดแย้งและการ ต่อสู้ซึ่งจะทำให้เห็นโครงสร้างสังคม

1.3.2 ศักยภาพของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากร

การศึกษาในประเด็นศักยภาพของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรในหมู่บ้านวิชาการ ไทย พบว่ามีอยู่จำนวนหนึ่ง เช่น งานวิทยานิพนธ์ของปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2534) ซึ่งเป็นงาน

ศึกษาองค์ความรู้ทางนิเวศของชุมชนกะเหรี่ยง งานวิทยานิพนธ์ของตุลวัตร พานิชเจริญ (2536) เป็นงานที่ศึกษาการสืบทอดองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรของชุมชนกะเหรี่ยง เป็นต้น แต่งานศึกษาในประเด็นนี้ที่สำคัญคือ งานวิจัยป่าชุมชนภาคเหนือ (2536) งานวิจัยชิ้นนี้พบว่าชาวบ้านมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรในหลาย ๆ ด้าน เช่น ความสามารถในการจำแนกแยกแยะลักษณะทางกายภาพของที่ดินและพื้นที่ป่าให้สอดคล้องกับระบบการผลิตของตน ในกรณีของที่ดินนั้นชาวบ้านจะเลือกพื้นที่ลุ่มที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์ทำนา โดยให้ความสำคัญกับเนื้อดินเป็นรองจากความลาดชันของพื้นที่ สำหรับพื้นที่ดอนชาวบ้านจะเลือกใช้พื้นที่ดอนโดยให้ความสำคัญกับน้ำและเนื้อดินเป็นหลัก โดยชาวบ้านจะแยกประเภทดินโดยดูสี ดมกลิ่น ชิมรส ถ้าหากพื้นที่นั้นอยู่ใกล้น้ำดินค่อนข้างดี เช่น ดินดำ ดินแดง ดินรุ่มอด ก็จะพยายามปรับพื้นที่ดอนนั้นเป็นนาขั้นบันได แต่ถ้าพื้นที่นั้นไม่มีน้ำเพียงพอและดินมีคุณภาพต่ำ เช่น ดินเหลือง ดินลูกรัง จะใช้พื้นที่นั้นในการทำไร่ทำสวน เป็นต้น

นอกจากชาวบ้านจะมีความสามารถจำแนกแยกแยะที่ดินให้เหมาะสมกับการผลิตแล้วยังมีความสามารถในการจำแนกประเภทของป่า ซึ่งแบ่งออกเป็นลักษณะใหญ่ ๆ เป็น 3 ประเภทคือ

1. ป่าต้นน้ำ มักเป็นป่าดงดิบ หรือป่าเบญจพรรณ ป่าชนิดนี้มีความสำคัญในฐานะเป็นป่าต้นน้ำจึงมีความสำคัญกับระบบการผลิตมาก ป่าต้นน้ำนี้ชาวบ้านจะพยายามใช้ทรัพยากรต้นทุนให้น้อยที่สุด ส่วนทรัพยากรอื่น ๆ เช่น เห็ด หน่อไม้ ผัก หวาย จะใช้เพื่อกินไม่ให้ขายออกจากหมู่บ้าน
2. ป่าใช้สอย มักเป็นป่าเต็งรัง หรือป่าเบญจพรรณ ชาวบ้านจะใช้ประโยชน์เป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร ไม้เพื่อสร้างบ้าน
3. ป่าศักดิ์สิทธิ์ มักเป็นป่าขนาดเล็ก แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ลักษณะแรกเป็นป่าทึบเป็นแหล่งน้ำซับ และเป็นที่สิงสถิตของผีป่า ลักษณะที่สองเป็นป่าแพะไม่เหมาะสมกับการเกษตรมักเป็นที่ตั้งของพระธาตุ หอผีเจ้าเมือง ป่าช้าเผาศพ

นอกจากนี้เมื่อเงื่อนไขทางการผลิตเปลี่ยนแปลงไป พบว่าชาวบ้านยังมีความสามารถในการจัดการทรัพยากรโดยใช้องค์ความรู้เรื่องการจัดจำแนกแยกแยะพื้นที่ป่า เช่น เมื่อคนในชุมชนมีความต้องการผลิตพืชพาณิชย์มากขึ้น องค์การชุมชนจะอนุญาตให้ขยายพื้นที่ในบางพื้นที่เท่านั้น เช่น บริเวณหัวไร่ปลายนา ป่าใช้สอย แต่มักไม่อนุญาตให้ขยายพื้นที่ขึ้นไปบริเวณป่าต้นน้ำ เพราะป่าต้นน้ำถือว่าเป็นสิ่งสำคัญต่อระบบการผลิต เป็นต้น

ในประเด็นศักยภาพของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรนอกจากนักวิชาการไทยที่ได้ศึกษาในประเด็นนี้ไว้ ยังมีนักวิชาการต่างประเทศอีกหลายท่านได้ศึกษาประเด็นนี้ไว้เช่นกัน ดังเช่นงานของ Scott (1985) ได้เข้าไปศึกษาชุมชน Sedaka ในมาเลเซีย ซึ่งเป็นชุมชนที่มีการแทรกแซงของรัฐและระบบทุนนิยมส่งผลให้พื้นฐานทางวัตถุเปลี่ยนไป เขาพบว่าชาวนาจนจะต่อต้าน (resistant) ชาวนารวยซึ่งใช้ระบบทุนนิยมและใช้เครื่องจักรในการผลิตมากขึ้น การต่อต้านของชาวนาจนนี้กระทำในลักษณะเป็นการต่อต้านในชีวิตประจำวัน มีลักษณะเป็นปัจเจกบุคคลเพื่อผลประโยชน์ทางวัตถุเฉพาะหน้า เช่น การขโมยพืชผลของคนรวย (มีแนวโน้มว่าคนรวยที่ตระหนี่และให้ค่าจ้างต่ำจะถูกขโมยมากเป็นพิเศษ) การขโมยเปิดไถ่ของคนรวยที่ข้ามรั้วมากินข้าวบ้านคนจน โดยอธิบายว่า “เนื้อบ้านของพวกเขามากินข้าวของฉัน” (เนื้อและข้าวคือสิ่งที่คนจนขาดแคลน) การลอบเผาและทำลายเครื่องนวดข้าว การซุบซิบนินทา เป็นต้น

เขาพบปรากฏการณ์สำคัญประการหนึ่งคือ การต่อต้านดังกล่าวทั้งชาวนาจน และชาวนารวยต่างก็มีการเลือกใช้และตีความ “ระเบียบของระบบคุณค่า” (normative order) เพื่อผลประโยชน์ทางวัตถุของตน เช่น คนจนจะใช้คุณค่าและยกย่องคนรวยที่ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว คนรวยต้องใจบุญและต้องเป็นผู้อุปถัมภ์ เมื่อมีการเข้ามาของระบบทุนนิยมคนจนจะพยายามยึด “ระเบียบของระบบคุณค่า” ไว้ ในขณะที่คนรวยจะพยายามล้มล้างหรือตีความ “ระเบียบของระบบคุณค่า” เดิมเสียใหม่เพราะไม่เอื้ออำนวยต่อระบบทุนนิยม

Scott พบการต่อต้านของคนจนในสถานการณ์ที่ชุมชนถูกแทรกแซงโดยทุนหลายปรากฏการณ์ เขาได้ใช้ปรากฏการณ์ต่อต้านนี้โต้แย้งกับนักวิชาการสายมาร์กซิสต์คลาสสิก (Classical Marxist) ที่เห็นว่าชาวนาเป็นพวกเฉื่อยชา ล้าหลัง และความคิดที่ว่า การเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมนั้นต้องเป็นขบวนการมีจิตสำนึกและมีการจัดตั้ง เขาเห็นว่าการต่อต้านของชาวนาที่เขาพบนั้นเป็นสิ่งที่ยืนยันถึงการมีศักยภาพของชาวนา และการต่อต้านดังกล่าวก็เป็นไปในลักษณะที่ไม่เป็นขบวนการ ไม่มีการจัดตั้งและไม่เป็นไปเพื่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบถอนรากถอนโคน หรือล้มล้างระบบทุน แต่เป็นไปเพื่อให้มีกินมีอยู่ในระบบเก่าเท่านั้น

เขาให้เหตุผลของ “การต่อต้านในชีวิตประจำวัน” ว่ามาจากบริบทและเงื่อนไขที่ใน Sedaka นั้นการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ทางการผลิตเกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป จึงส่งผลต่อชาวนาไม่พร้อมกัน ทำให้ผู้เดือดร้อนไม่เป็นกลุ่มเป็นก้อน การรวมตัวกันประท้วงจึงไม่เกิดขึ้น การมีระบบอุปถัมภ์และความเป็นเครือญาติสูง การที่รัฐมีการควบคุมอย่างเข้มงวดในระดับชุมชน เป็นต้น ภายใต้บริบทและเงื่อนไขดังกล่าวซึ่งยากจะทำการต่อสู้ในรูปแบบอื่น Scott เชื่อว่า “การต่อต้านในชีวิตประจำวัน” คือศักยภาพที่ชาวบ้านแสดงออกมาต่อการแทรกแซงของระบบทุนนิยม

แต่เขาก็จำกัดศักยภาพของชาวบ้านอยู่เพียงการต่อสู้เพื่อผลประโยชน์เฉพาะหน้าและผลประโยชน์ทางวัตถุ ที่ไม่สามารถจะพัฒนาไปเป็นเรื่องนามธรรม หรือเรื่องที่ใหญ่กว่าเช่นเรื่องสิทธิได้

การที่ Scott เห็นถึงศักยภาพชาวบ้านในการเลือกใช้ดีความ “ระเบียบของระบบคุณค่า” นี้ก็เพราะ Scott มองผ่านมุมมองของผู้ถูกศึกษาคือศึกษาชาวบ้านจากมุมมองของชาวบ้าน และพิจารณาผู้ถูกศึกษาในฐานะที่เป็นผู้กระทำการ (agency) ที่มีความเป็นตัวตน มีความรู้สึกนึกคิด มีความสามารถในการตีความ เลือกสรร หยิบใช้ “ระเบียบของระบบคุณค่า” ในลักษณะเช่นนี้ “ระเบียบของระบบคุณค่า” จึงถือเป็นวัตถุดิบที่ผู้กระทำการคนใดคนหนึ่งจะหยิบใช้ได้นั่นเอง

อย่างไรก็ตามดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า Scott นั้นจำกัดศักยภาพของชาวบ้านไว้ แต่เพียงชาวบ้านจะแก้ไขปัญหาเพื่อให้ยังชีพอยู่ได้ เป็นปัญหาในชีวิตประจำวันเพื่อปากเพื่อท้องเท่านั้น หรือชาวบ้านจะยังติดอยู่กับการผลิตในชีวิตประจำวัน การที่ Scott เห็นเช่นนี้เป็นเพราะเขามองกระบวนการผลิต แต่ไม่ได้มองความสัมพันธ์ทางการผลิต จึงทำให้เห็นความขัดแย้งและความแตกต่างมาจากการตีความของผู้กระทำการ ไม่ใช่การขัดแย้งในความสัมพันธ์ทางการผลิต ซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนจากงานของเขาว่าความขัดแย้งทางชนชั้นหรือการต่อสู้ทางชนชั้น ที่เขาเห็นแท้จริงแล้วเป็นเพียงความขัดแย้งในกระบวนการผลิต ซึ่งเป็นความขัดแย้งในผลประโยชน์ งานของเขาจึงไม่ได้พูดถึงอำนาจโดยเฉพาะอำนาจในการแบ่งปันผลผลิตจากแรงงาน

อีกประการหนึ่งจากปัญหาที่กล่าวไป Scott นั้นไม่ได้ให้บริบทและเงื่อนไขของประเทศมาเลเซียที่รัฐมีการสนับสนุนชาวบ้าน งานของ Scott นั้นจึงขาดการมองความสัมพันธ์ระหว่างทุนและรัฐกับชาวบ้าน (เขาพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้านเป็นหลัก) งานของ Scott ในแง่นี้จึงขาดมิติทางเศรษฐศาสตร์การเมือง ที่สำคัญการที่ Scott ไม่มองถึงการพัฒนาการของชาวบ้านที่จะก้าวข้ามประเด็นเพื่อการยังชีพ เพื่อปากเพื่อท้องไปสู่ประเด็นนามธรรม ในแง่นี้ Scott จึงขาดการมองในมิติพัฒนาการทางประวัติศาสตร์

อาจสรุปได้ว่างานของ Scott เป็นการอธิบายปรากฏการณ์ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับขบวนการรวมในกระบวนการผลิต ภายใต้บริบทสังคมเปลี่ยนผ่านความขัดแย้งดังกล่าว ไม่ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบบ ตรงกันข้ามกับเป็นการรักษาระบบ

Wiber (1993) ก็เป็นอีกท่านหนึ่งที่ได้ศึกษาการปรับตัวของชุมชนต่อการแทรกตัวของรัฐและทุน ในกรณีที่เขาศึกษาในอำนาจรัฐแทรกแซงผ่านกฎหมาย ซึ่งทำให้เกิดการทับซ้อนของกฎเกณฑ์หลายกฎเกณฑ์ ทั้งกฎเกณฑ์ตามประเพณีของชุมชนและกฎเกณฑ์อันเกิดจากรัฐที่บริบทของฟิลิปปินส์มีการปกครองโดยหลายชาติคือ อเมริกา สเปน ญี่ปุ่น และฟิลิปปินส์ เมื่อเกิดความขัดแย้งในการอ้างสิทธิ เขาพบว่าปัจเจกชนจะอ้างเพื่อสร้างความชอบธรรมตามสิทธิที่ตนมี

อยู่ไม่ว่าจะเป็นประเพณีหรือกฎหมายรัฐ นั่นคือปัจเจกชนจะเลือกหยิบใช้กฎเกณฑ์ต่าง ๆ นอกจาก
นี้ยังเลือกตีความกฎหมายให้เป็นประโยชน์กับตน

การที่ Wiber เห็นว่าปัจเจกชนจะเลือกใช้และตีความกฎเกณฑ์ต่าง ๆ นั้น เป็นเพราะ
Wiber มองมนุษย์ในฐานะเป็นผู้กระทำการ (agency) Wiber นั้นไม่เห็นด้วยกับกระบวนทัศน์
สมัยใหม่นิยม (modernism paradigm) ที่มองอย่างวิทยาศาสตร์ซึ่งเชื่อว่ามีความคิดรวบยอดอัน
เป็นสากล โดยเฉพาะทฤษฎีหน้าที่นิยม (functionalism) ที่มักจะอธิบายอย่างดีซุ่มและมีลักษณะ
หยุดนิ่ง โดยมองว่ามนุษย์จะมีพฤติกรรมตามกฎเกณฑ์ที่สังคมมีอยู่ (ในลักษณะอยู่ภายใต้กฎ)

Wiber ชี้ว่าความขัดแย้งอันเกิดจากระบบกฎหมายจะทำให้เกิด “หน่ออ่อนของโครงสร้างใหม่” (emerging structure) เพราะชุมชนจะค้นหาหนทางสังคมมาควบคุมทรัพย์สิน
การมีกฎหมายในลักษณะพหุนิยมนั้น Wiber เสนอว่าหากดูอย่างผิวเผินจะเหมือนกับการเอื้อ
ประโยชน์ให้คนรวยหรือคนที่มีอำนาจมากกว่าในการอ้างสิทธิ แต่จริง ๆ แล้วจะมีผลทำให้
สถานภาพในชุมชนปรับระดับ คือคนจนจะอ้างสิทธิของตนได้หรือใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ของ
คนจน อย่างไรก็ตามการอ้างสิทธิต่างเวลาและประวัติศาสตร์ เพื่อเป็นผลประโยชน์กับตนนั้น
ปัญหาอยู่ที่เราเข้าใจว่าความเป็นธรรมว่าเกิดจากกฎหมายของรัฐเพียงอย่างเดียว ซึ่งถ้ายอมรับ
เช่นนั้นคนรวยก็สามารถอ้างสิทธิของรัฐได้ดีกว่า แต่หากยอมรับความชอบธรรมของกฎเกณฑ์หลาย
กฎเกณฑ์คนจนก็จะสามารถอ้างสิทธิของตนได้

การปรับตัวอีกประการหนึ่งที่ Wiber ชี้ให้เห็นคือการปรับตัวของศาลท้องถิ่นก่อนที่จะต้อง
ถิ่นจะถูกผนวกโดยทุนและรัฐนั้น คนจนมักจะบ่นเสมอว่า “การไปเก็บผลไม้ของคนอื่นโดยไม่ได้รับ
อนุญาต จะถูกกระตุกแขวนคอ” หรือ “ลูกคนจนไปเก็บผลไม้คนอื่น” จะถูกเขียน ซึ่งแสดงให้เห็น
ว่ากฎหมายท้องถิ่นมีความเข้มงวด และมีการเลือกปฏิบัติต่อคนในสังคม แต่เมื่อถูกผนวกโดยทุน
และรัฐ ศาลท้องถิ่นจึงลดความเข้มงวดและมีความยืดหยุ่นมากขึ้น ขณะเดียวกันก็มีความเป็น
ธรรมมากขึ้น การปรับตัวของศาลท้องถิ่นที่เป็นไปตามบริบทและเงื่อนไข จึงเป็นการปรับเปลี่ยน
เพื่อรักษาอำนาจท้องถิ่น และมีลักษณะต่อต้านกฎหมายของรัฐอยู่ในที่เขาได้ใช้กรณีที่กำลังกล่าวมา
คัดค้านการมองแบบอุดมคติ ที่มักมีความเชื่อกันว่ากฎเกณฑ์ตามประเพณีนั้นมีความเป็นธรรม
และมีความยืดหยุ่นสูง ในขณะที่กฎหมายรัฐจะมีความสทิต และไม่เท่าเทียมกัน Wiber เห็นว่าการ
มองแบบอุดมคตินั้นไม่เป็นจริง แต่ต้องดูบริบทของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ในแง่การปรับความ
เป็นธรรมและความยืดหยุ่นของศาลท้องถิ่นจึงเป็นผลสะท้อนจากการผนวกของอำนาจรัฐ

Peter Vandergeest (1993) ได้กล่าวถึงศักยภาพและการปรับตัวของชาวบ้านในการ
จัดการทรัพยากรในบทความชื่อ “Constructing Thailand : Regulation Everyday Resistance,

and Citizenship" เขากล่าวว่าขบวนการก่อตัวของรัฐไทยนั้นได้มีการสร้างวาทกรรมครอบครองความเป็นใหญ่ (hegemony discourse) ขึ้น โดยสร้างกฎหมายตามแบบตะวันตกและกดประชาชนในประเทศให้อยู่ในฐานะพลเมือง อย่างไรก็ตามเขาพบว่า ยิ่งรัฐได้สร้างวาทกรรมครอบครองความเป็นใหญ่มากขึ้น ชาวบ้านก็ยิ่งหยิบใช้กฎหมายและภาวะความเป็นพลเมืองมาต่อสู้กับรัฐมากขึ้นเช่นกัน

Vanderveest นั้นได้วิจารณ์ Scott (1985) ในงานของเขาเรื่อง "Weapons of the Weak" (1985) ซึ่ง Scott นั้นเชื่อว่าชาวบ้านจะต่อสู้ในประเด็นที่เป็นรูปธรรมเฉพาะหน้า การต่อสู้จะเป็นลักษณะเลือกหยิบใช้ ดีความ เฉพาะในเรื่องชีวิตประจำวัน แต่ชาวบ้านจะไม่สามารถยกระดับการต่อสู้ในเรื่องนามธรรมได้ เขาเห็นว่า Scott นั้นมองระนาบเดียว คือมองว่าชาวบ้านจะแก้ปัญหาเฉพาะหน้า และไม่มองถึงความเป็นรัฐชาติที่จะสร้างวาทกรรมทางศีลธรรม และความเป็นรัฐชาติที่รัฐสร้างขึ้นนั่นเอง Scott จึงผิดพลาดที่มองแต่ปัญหาในเรื่องชีวิตประจำวัน เพราะเรื่องชีวิตประจำวันนั้นก็เชื่อมโยงกับวิถีทัศน์ทางสังคม การมองว่าชาวบ้านไม่เชื่อมโยงกับสิ่งที่ป็นนามธรรมในบริบทที่กว้างจึงเป็นการประเมินที่ต่ำกว่าความเป็นจริง

ขณะเดียวกันเขาก็วิจารณ์ Anderson (1993) ในงาน "Imagined Communities : Reflections on the Origin Spread of Nationalism" ซึ่ง Anderson กล่าวว่าความรู้สึกเป็นชาตินิยม เป็นชุมชนในจินตนาการ (imagined community) เป็นความรู้สึกที่ถูกสร้างขึ้นมาพร้อมกับทุนนิยม (ในบางบริบท เงื่อนไข) โดยเฉพาะชุมชนในยุโรป ชุมชนในจินตนาการจะมีลักษณะอยู่เหนือปัจเจกบุคคล จึงครอบงำให้คนในประเทศให้สละชีพเพื่อชาติ ทั้งที่ชาติไม่มีในความเป็นจริง Anderson เห็นว่าความคิดรวบยอดทางนามธรรม (abstract concept) ก็เพียงพอที่จะทำให้คนเสียสละ

Vanderveest ได้แย้งว่า Anderson นั้นมองข้ามเนื้อหาของรัฐชาติไป แต่กลับเน้นรูปแบบของความเป็นรัฐชาติ รูปแบบของรัฐชาติคือความเป็นสากล แต่สำหรับเนื้อหาแล้วจะพบว่าการสร้างรัฐชาตินั้นในแง่เนื้อหาจะมากำหนดคนว่า ตนเป็นส่วนหนึ่งของสถาบัน ความเป็นประชาชนกลายมาเป็นความหมายของคน ความเป็นประชาชนในแง่เนื้อหาที่เป็นสถาบัน รัฐชาติจึงเป็นหน่วยใหญ่ที่มีลักษณะเป็นสถาบันให้ประชาชนเข้าไปอยู่ การเกิดขึ้นของรัฐชาติจึงทำให้ความหมายของคนต้องประกอบไปด้วยความเป็นคนของชาตินั้น ๆ ดังนั้นหน่วยของความเป็นประชาชนนั่นเอง คือเนื้อหาของรัฐชาติ

ในขณะที่ Anderson มองว่าความคิดรวบยอดทางนามธรรมก็เพียงพอที่จะทำให้มนุษย์ลุกขึ้นต่อสู้หรือเสียสละ ตรงกันข้าม Scott เห็นว่ามนุษย์จะต่อสู้เพื่อรูปธรรม แต่

Vandergeest เชื่อมโยงความคิดทั้ง 2 เข้าด้วยกัน เป็นการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลและรัฐอย่างเป็นวิภาษวิธี (dialectic) หรือเป็นการพิจารณารูปธรรมและนามธรรมอย่างเป็นวิภาษวิธีโดยเน้นไปที่ความเป็นมนุษย์ของคน

ในการเชื่อมโยง Scott และ Anderson นั้น Vandergeest ได้ใช้มิติทางวัฒนธรรม การตีความวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ โดยผ่านมุมมองจากผู้ถูกศึกษา จากการเชื่อมโยงดังกล่าวทำให้ Vandergeest เห็นถึงศักยภาพในการเลือกหยิบและตีความมาใช้ในการต่อสู้กับรัฐของชาวบ้าน ดังนั้นเขาจึงเห็นว่าการที่รัฐได้ผลักดันให้มีกฎหมายและความเป็นวิทยาศาสตร์ในทางหนึ่งได้สร้างความเป็นธรรมให้กับรัฐ แต่ประชาชนก็ใช้กฎหมายและความเป็นวิทยาศาสตร์ในการพิทักษ์สิทธิของตนด้วย จากงานศึกษาของ Vandergeest จึงสามารถเห็นถึงศักยภาพของชาวบ้านในการเลือกหยิบใช้วาทกรรมการครองความเป็นใหญ่ของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นกฎหมายหรือภาวะความเป็นพลเมืองมาต่อสู้กับรัฐ

ต่อประเด็นศักยภาพของชาวบ้าน Vandergeest กล่าวว่า กระบวนการเกิดขึ้นของรัฐชาติ ด้านหนึ่งเป็นการสร้างความเป็นหนึ่งเดียว แต่ด้านกลับปัจเจกบุคคลก็จะหยิบใช้หน่วยสากลมาสร้างความเป็นปัจเจกภายใต้สังคมของรัฐ ยิ่งมีการสร้างชาติใหญ่ขึ้นคนก็จะใช้กฎเกณฑ์ที่รัฐสร้างขึ้นมาต่อสู้กับรัฐเพื่อพิทักษ์สิทธิ รวมทั้งความเป็นชาติและความเป็นสากลก็ไม่สามารถปกปิดความแตกต่างที่เกิดขึ้นจริงในสังคมได้

หากมองด้านหนึ่งรัฐชาติก็เป็นการขยายอำนาจและเป็นการสร้างวาทกรรมการครองความเป็นใหญ่ครอบงำเหนือคนในสังคม แต่จากมุมมองของ Vandergeest จะเห็นถึงศักยภาพของชาวบ้านที่จะเลือกหยิบใช้กฎหมายและภาวะความเป็นพลเมือง มาสร้างวาทกรรมต่อต้านรัฐ ความเป็นรัฐชาติจึงเปิดเวทีให้ชาวบ้านได้ใช้สร้างวาทกรรม หรืออาจกล่าวว่าการก่อกำเนิดของรัฐได้เป็นเงื่อนไขให้ชาวบ้านสร้างวาทกรรมขึ้นมาต่อต้านในเวทีวัฒนธรรม ชาวบ้านจึงใช้ “ภาษา” ของรัฐต่อต้านวาทกรรมที่รัฐสร้างขึ้นมามครอบงำนั่นเอง

ในประเด็นศักยภาพของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรนี้ Donald S. Moore (1993) ผู้เขียนบทความเรื่อง “Contesting Terrain in Zimbabwe's Eastern Highlands : Political Ecology, Ethnography, and Peasant Resource Struggles” ก็เป็นอีกผู้หนึ่งที่มองเป็นว่าชาวบ้านมีศักยภาพในการสร้างความทรงจำทางสังคม (social memory) และการพัฒนาความทรงจำทางสังคมไปสู่การสร้างทางวัฒนธรรม (cultural construction) ซึ่งขบวนการนี้จะเกิดภายใต้บริบทของท้องถิ่นและเงื่อนไขในชีวิตประจำวันซึ่งต้องขึ้นอยู่กับเศรษฐกิจการเมือง ทั้งนี้เพื่อใช้อำนาจสิทธิหรือใช้ในการต่อต้าน

เขาได้วิพากษ์นักคิดแนวนิเวศการเมือง (political ecology) (นิเวศการเมืองเป็นการมองนิเวศวิทยาแบบเศรษฐศาสตร์การเมือง ที่จับประเด็นปัญหามาเชื่อมโยงกัน โดยเส้นระดับโครงสร้างมหภาคและมองความขัดแย้งกันระหว่างรัฐกับท้องถิ่น ศูนย์กลางกับชายขอบ ปัญหาที่มักถามก็เช่น ทรัพยากรถูกขูดรีดอย่างไร ความขัดแย้งเกิดจากอะไร จึงเป็นเรื่องของการแบ่งปันที่ไม่เท่าเทียม การเข้าถึงสิทธิทางการเมืองและกระบวนการ เป็นต้น) ว่า 1. มองเชิงมหภาคและไม่แสดงเนื้อหาการต่อสู้ ทำให้มองไม่เห็นการเมืองระดับย่อยที่เล็ดลงไปกว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและท้องถิ่น และ 2. มองไม่เห็นการต่อสู้เชิงวัฒนธรรมและสัญลักษณ์ แต่เน้นไปที่ผลประโยชน์เชิงวัตถุ Moore เห็นว่าในขบวนการต่อนั้นไม่ได้เป็นเพียงการต่อสู้เชิงวัตถุ แต่ยังเป็นการเผชิญหน้าทางสัญลักษณ์ที่ต่างฝ่ายต่างสร้างขึ้นมามากด้วย

จากการการโต้แย้งดังกล่าว เขาเสนอให้แก้ไขโดยการมองในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองผนวกเข้ากับมุมมองทางด้านสัญลักษณ์ วัฒนธรรม และการตีความทางวัฒนธรรม ซึ่งจะช่วยให้ลดการเมืองระดับโครงสร้างที่เห็นท้องถิ่นอยู่ภายนอก มีลักษณะตั้งรับและถูกเอาเปรียบ แต่จะเห็นถึงศักยภาพของท้องถิ่นในการตีความและสร้างวัฒนธรรมขึ้นมาใหม่

อาจจะสรุปกรอบคิดของ Moore ได้ว่า

1. ไม่ให้ความสำคัญโครงสร้างสังคมมากเกินไป แต่จะพิจารณาการเมืองระดับท้องถิ่น (local politic) ของผู้กระทำการ (actor)
2. เมื่อพิจารณาการเมืองของผู้กระทำการ จะเห็นถึงความหลากหลายของผู้กระทำ
3. ความหลากหลายดังกล่าวมาจากการตีความและการสร้างวัฒนธรรม
4. การตีความและการสร้างทางวัฒนธรรมจะเกิดจากประวัติศาสตร์ และเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ไม่ใช่เกิดจากวัตถุอย่างเดียว วัตถุและสัญลักษณ์ไม่อาจแยกออกจากกันได้

จากกรอบคิดของ Moore ต่อเรื่องศักยภาพชาวบ้านนั้นเขาพบว่าชุมชนที่สูงทางตะวันออกของ ชิมบับเว นั้นมีการสร้างความทรงจำทางสังคม และการสร้างทางวัฒนธรรมเพื่ออ้างสิทธิและต่อต้านกับรัฐที่พยายามเข้ามาครอบครองที่ดินที่พวกเขาควบคุมจัดการอยู่

ที่ Nyanga ในชิมบับเว บุคคลที่ทั้งรัฐและชาวบ้านอ้างอิงถึงในตำนานคือ นาย Rhodes เป็นความทรงจำทางสังคม นาย Rhodes เข้ามาซื้อที่ดินจากรัฐบาล เขาจึงเป็นเจ้าของที่ดินและใช้ทำฟาร์มขนาดใหญ่มีลักษณะคล้ายกับที่ดินถือครองของขุนนางในสมัยกลางของยุโรป ในแง่ของรัฐแล้วตำนานนี้ได้มีความสำคัญคือ เป็นทั้งวัตถุและสัญลักษณ์ในแง่วัตถุนั้น นาย Rhodes เป็นเจ้าของที่ดิน (ownership) ในแง่สัญลักษณ์ นาย Rhodes เป็นสัญลักษณ์ของ

อาณานิคม เมื่อ นาย Rhodes ตาย คนผิวดำได้เข้าไปทำกินในพื้นที่นี้ต่อมารัฐบาลก็ประกาศนำที่ดินผืนนี้ไปสร้างอุทยานและขับไล่คนผิวดำออก

อุทยานทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐและคนผิวดำ เพื่อไม่ให้ถูกไล่ที่จึงมีการฟ้องร้องกันในศาล ในชั้นศาลนั้นรัฐได้อ้างถึงการเป็นเจ้าของที่ดินของ นาย Rhodes ที่ได้มาโดยการซื้อขายและมีการนำแผนที่มาใช้อ้าง ขณะที่คนผิวดำได้อ้างถึงสิทธิตามบรรพบุรุษที่ไม่ยอมรับการซื้อขาย และอ้างว่าในสมัยก่อนไม่มีแผนที่ ไม่มีอาณาเขต

จะเห็นได้ว่าการต่อสู้ดังกล่าวเป็นการสร้างภาพทรัพยากรมาต่อสู้กัน มีลักษณะของการสร้างทางวัฒนธรรม และใช้วาทกรรมมาต่อสู้กัน คือขณะที่รัฐบาลผิวขาวมีแนวคิดที่ว่าที่ดินเป็นสินค้าซึ่งเป็นการสร้างทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง แต่คนผิวดำคิดว่าที่ดินไม่เป็นสินค้าก็เป็นการสร้างทางวัฒนธรรมอีกอย่างหนึ่ง โดยต่างก็อ้างถึงความทรงจำทางสังคม

ในการต่อสู้นี้ผู้นำคนผิวดำที่มีบทบาทมากคนหนึ่ง คือ มูกาเบ มูกาเบเป็นลูกชายหัวหน้าเผ่า ในชั้นศาลเขาได้ยืนยันในเรื่องที่ดินไม่อาจเป็นสินค้าหรือครอบครองเป็นเจ้าของได้ ซึ่ง Moore เห็นว่าการอ้างนี้ไม่ใช่ลักษณะเศรษฐกิจแบบมีศีลธรรม (moral economy) ของสังคมก่อนทุนนิยม แต่เป็นเรื่องที่สร้างขึ้นมาใหม่ ที่อ้างขึ้นเพื่อพิทักษ์สิทธิในการจัดการบนพื้นที่ดิน มูกาเบกลายเป็นตำนานในช่วงของการปลดแอก

หลังการต่อสู้ปลดแอกสำเร็จลง รัฐบาลผิวดำขึ้นปกครองประเทศและมีการจัดสรรที่ดินบริเวณนี้ให้คนผิวดำ อย่างไรก็ตามรัฐได้ขยายเขตอุทยานมาติดกับที่ดิน ทำให้เกิดความตึงเครียดระหว่างชาวบ้านกับอุทยานเสมอ ในที่สุดรัฐได้ขยายเขตอุทยานทับที่ดินของคนผิวดำ ความขัดแย้งจึงเกิดขึ้น Moore ได้แสดงให้เห็นการสร้างภาพทรัพยากรมาต่อสู้กันในช่วงนี้ว่า ขณะที่รัฐอ้างถึงแผนที่ โฉนดที่ดิน และอ้างว่า นาย Rhodes ได้ซื้อที่ดินจากชาวบ้านไปแล้ว การอ้างเช่นนี้ของรัฐแสดงให้เห็นว่า รัฐมองที่ดิน (ทรัพยากร) เป็นสินค้าสามารถเป็นเจ้าของได้ซึ่งเป็นการขอพรหมที่รัฐจะประกาศเป็นอุทยาน ขณะที่คนผิวดำอ้างถึงประเพณีและความทรงจำทางสังคม คนผิวดำยืนยันว่าที่ดินไม่สามารถซื้อขายหรือเป็นเจ้าของได้ ขณะเดียวกันก็เลือกหยิบความทรงจำทางสังคมในช่วงที่ถูกกดขี่โดยรัฐบาลผิวขาวมาเปรียบเทียบ เช่น อ้างว่ารัฐบาลผิวดำไล่เขาออกจากพื้นที่ก็เหมือนกับรัฐบาลผิวขาวที่บุกทำลายทรัพย์สินของเขาในปี 1970 เป็นต้น การโต้เถียงของคนผิวดำส่วนใหญ่เปรียบเทียบรัฐบาลผิวดำของตนกับรัฐบาลผิวขาวในช่วงอาณานิคม นับเป็นการใช้ความทรงจำทางสังคมมาต่อสู้ มากกว่าจะใช้อาณาเขต พื้นที่ และเอกสารสิทธิ ส่งผลให้การต่อรองของเขามี น้ำหนัก เป็นลักษณะการต่อรองบนความสัมพันธ์ หมายถึงว่าถ้ารัฐบาลผิวดำปฏิบัติเหมือนรัฐบาลผิวขาว ก็ไม่มีประโยชน์อะไรที่จะมีรัฐบาลอีกต่อไป

Nancy Lee Peluso (1992) ก็เป็นอีกผู้หนึ่งที่ทำการศึกษาศักยภาพของชาวบ้าน จากการที่ได้ศึกษาการจัดการทรัพยากรและการต่อสู้ในเกาะชวา โดยเลือกศึกษาผ่านมุมมองของผู้ถูกศึกษา พบว่าชุมชนในเกาะชวานั้น ชาวนาซึ่งมีความแตกต่างกันทางชนชั้น คือ รวย กลาง จน ต่างร่วมกันต่อสู้กับรัฐเพื่อจะเข้าไปควบคุมจัดการพื้นที่ปลูกป่า แต่เมื่อพิจารณาถึงผลประโยชน์ทางวัตถุจากการต่อสู้เพื่อที่ดินปลูกป่าแล้วกลุ่มชาวนาทั้งสามชนชั้นจะได้รับผลประโยชน์ทางวัตถุต่างกันคือ สำหรับชาวนารวยจะทำให้สามารถสะสมทุนได้มาก และเขาจะมีเวลามากพอในการพักดินที่ตนเป็นเจ้าของ ส่วนชาวนากลางต้องการที่ดินปลูกป่าสำหรับเลี้ยงสัตว์ซึ่งเป็นการเพิ่มรายได้ สำหรับชาวนาจนนั้นจะใช้พื้นที่ปลูกป่าในการปลูกข้าวซึ่งจะทำให้ต้นไม้ในที่ดินของเขามีโอกาสเติบโตขึ้น นอกจากชาวนาทั้งสามชนชั้นจะมีผลประโยชน์ทางวัตถุแตกต่างกันแล้ว ยังมีแนวโน้มสำคัญว่าชาวนารวยจะมีโอกาสได้พื้นที่ปลูกป่ามากกว่าชาวนาจน แต่ชาวนาทุกคนก็ต้องสู้เพื่อเข้าไปจัดการพื้นที่ปลูกป่า

Peluso อธิบายว่า แม้ผลประโยชน์ทางวัตถุของชาวนาจะต่างกัน แต่ชาวนามีความเข้าใจ (perception) ที่เหมือนกันคือ ป่ามีความสำคัญต่อพวกเขา ชาวนาที่ไม่ได้คิดถึงพื้นที่ป่าในแง่ขนาดของที่ดิน คือไม่ได้มองว่าป่าทำให้เขาถือครองที่ดินมากขึ้น แต่พื้นที่ป่าทำให้เขาพอกินไม่อดอยาก ชาวนาไม่ได้ต่อสู้เพื่อผลประโยชน์ทางวัตถุอย่างเดียว แต่การต่อสู้เป็นเรื่องชีวิตจิตใจ พื้นที่ปลูกป่าในสายตาของชาวนาจึงไม่เป็นเพียงวัตถุเท่านั้น แต่ถูกให้คุณค่าในเชิงวัฒนธรรมไปแล้วและความเข้าใจนี้ก็อยู่เหนือผลประโยชน์ นั่นคือ ชาวนาได้สร้างมิติทางศีลธรรม คุณค่าและอุดมการณ์ขึ้นมา ซึ่งเป็นการสร้างโดยประสบการณ์ร่วม (collective experience) จึงเห็นได้ว่าหากจะพิจารณาที่ผลประโยชน์จากป่าแล้ว ชาวนาจะมีความแตกต่างกัน แต่ความเข้าใจทางคุณค่าและศีลธรรมของชาวนานั้นอยู่เหนือผลประโยชน์

Peluso นั้นพิจารณาที่ความเข้าใจของชาวนาว่าชาวนาให้คุณค่ากับอะไร อย่างไร เธอเสนอว่าการพิจารณาที่วัตถุเพียงอย่างเดียวจะมีความยุ่งยากมาก คือต้องพิจารณาจากผู้ใช่ ผู้เป็นเจ้าของ ผู้เป็นเจ้าของแต่อาจไม่ได้ใช้ การเข้าถึง เป็นต้น ดังนั้นเราจึงไม่สามารถจะประเมินความสำคัญของวัตถุจากการเข้าถึงอย่างเดียว แต่ควรประเมินคุณค่าของมันจากชีวิต

จากวิธีการมองดังที่กล่าวไป Peluso พบว่าแม้ในปัจจุบันชาวนาจะมีรายได้จากที่อื่นมากกว่า แต่ชาวนายังคงมองว่าตนเป็นชาวนา ซึ่งหมายถึงการให้ความสำคัญกับที่ทำกิน เมื่อถามว่าเขาเป็นใคร เขาจะตอบว่าเป็นชาวนาไม่ใช่คนงาน ดังนั้นไม่ว่าจะร่ำรวยอย่างไร คนในชุมชนนี้ก็จะผูกพันตัวเองว่าเป็นชาวนา ซึ่งเป็นระบบคุณค่าที่เขาใส่ลงไปในการเป็นของคนของชุมชนนี้

จากการศึกษาของ Peluso ที่ให้เห็นความซับซ้อนของความขัดแย้งที่ไม่เป็นระนาบเดียว แต่เป็นหลายระนาบ เธอชี้ว่าถ้าจะเข้าใจความขัดแย้ง เราต้องมองว่าคนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งนั้นดีอย่างไร และจะเห็นได้ว่าไม่ใช่แค่เรื่องผลประโยชน์เฉพาะหน้า แต่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และมีมิติเชิงวัฒนธรรมด้วย

จากที่กล่าวไป Peluso อธิบายการหนีหรือการบุกเบิกป่าของชาวนาว่าคนที่มาบุกเบิกป่าอาจไม่ใช่คนรุ่นแรก อาจหนีมาเป็นกลุ่มหรือคนเดียว การหนีอาจเป็นเพราะการเอาตัวเขาเปรียบจากในเมืองหรือการค้า การเข้ามาในป่าเป็นทางเลือกอันเกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และเมื่อเข้ามาอยู่ก็ได้ก่อรูป ก่อกำเนิด สร้างระบบคุณค่า อุดมการณ์ และศีลธรรมขึ้น (อันเป็นผลจากความรู้สึกต่อต้านอำนาจเดิมจากครั้งที่หนีมา) ทำให้เกิดความรู้สึกร่วมกันในการอธิบายความสัมพันธ์กับคนภายนอก

ฉะนั้นการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากร จึงไม่อาจอธิบายได้อย่างครอบคลุมในแง่ผลประโยชน์ทางวัตถุ เช่น ชาวบ้านต้องการเนื้อไม้ ต้องการยารักษาโรค เพราะการพิจารณาผลประโยชน์อย่างเดียวจะทำให้ไม่เข้าใจพฤติกรรมของคนในการต่อสู้ การเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรจึงสะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านต้องการการควบคุมโดยท้องถิ่น (local control) เป็นการต่อสู้เชิงอำนาจว่าเขาสามารถควบคุมจัดการทรัพยากรได้ ซึ่งเป็นคุณค่าเป็นเกียรติและศักดิ์ศรีของเขา

1.3.3 ความซับซ้อนของสิทธิในการจัดการทรัพยากร

การศึกษาในประเด็นความซับซ้อนของสิทธิในการจัดการทรัพยากรนั้นพบว่า งานศึกษาของนักวิชาการไทยในด้านนี้ยังไม่มีการศึกษาอย่างเจาะจง แต่ก็มียานวิจัยที่มีความเกี่ยวข้องอยู่บ้าง เช่น งานของเบญจพรพน (Benchaphun, 1994) เรื่อง "Property Rights, Institution, and Access to Resources : Impacts on Sustainable Intensification in Northern Thailand" จัดอยู่ในกลุ่มที่ใช้แนวทางการศึกษาสถาบันทางสังคม ได้ชี้ให้เห็นว่าในพื้นที่ป่าซึ่งถือเป็นที่ดินของรัฐสามารถมีสถาบันทางสังคมในรูปของการถือครองหลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ เอกชน และชุมชน โดยอาจจะมีรูปแบบต่าง ๆ เช่น การเข้าถึงแบบเปิด การยึดครองเป็นที่ถือครองของเอกชนอย่างผิดกฎหมาย การจัดการร่วมกันของชุมชน การร่วมมือจัดการระหว่างรัฐกับชุมชน และการได้รับสิทธิเอกชนจากรัฐ เป็นต้น แต่ละรูปแบบจะมีผลต่อการใช้ทรัพยากรเชิงอนุรักษ์ต่างกัน ดังนั้นเบญจพรพนจึงเสนอให้รัฐสร้างเงื่อนไขและหลัก

ประกันในการถือครองให้แก่วิธีแบบการถือครองที่น่าจะเอื้อต่อการอนุรักษ์มากที่สุด (อ้างใน อานันท์, 2541:25)

งานวิจัยอีกชิ้นหนึ่งของนักวิชาการไทยที่มีการศึกษาถึงสิทธิของชาวบ้านที่ใช้ในการจัดการทรัพยากร ว่าชาวบ้านใช้สิทธิอย่างไรในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับทรัพยากร ซึ่งพบว่ามี การอธิบายความสัมพันธ์ดังกล่าวอยู่หลายลักษณะ แต่งานวิจัยนี้ก็ไม่ได้ศึกษาถึงความซับซ้อนของสิทธิในการจัดการทรัพยากร คือ งานวิจัยป่าชุมชนภาคเหนือ เสนอโดย ฉลาดชาย รมิตานนท์, อานันท์ กาญจนพันธุ์ และสัจจิตา กาญจนพันธุ์ เป็นการศึกษาการจัดการป่าชุมชนของ 4 หมู่บ้าน ในจังหวัดภาคเหนือ การวิจัยใช้แนวคิดทางมานุษยวิทยา นิเวศวิทยา วัฒนธรรม และเศรษฐศาสตร์การเมือง

จากการศึกษาพบว่าป่าชุมชนเป็นรูปแบบประเพณีในการจัดการป่าที่มีประวัติศาสตร์มายาวนาน และปรากฏอยู่อย่างแพร่หลายในชุมชนชนบทภาคเหนือ ซึ่งชาวบ้านอาจไม่เรียกว่าป่าชุมชน แต่จะเรียกตามประโยชน์ที่ใช้หรือลักษณะที่ตั้งของป่า ซึ่งจะถือว่าป่านั้นเป็นของหน้าหมู่บ้านหรือทรัพย์สินส่วนรวม (common property) ถือว่าทรัพยากรไม่ใช่กรรมสิทธิ์ของผู้นั้นผู้ใด แต่เป็นของส่วนรวมที่แบ่งปันกันใช้ ภายใต้หลักการดังกล่าว ชาวบ้านจำแนกทรัพยากรในรูปของพื้นที่ทำกิน ออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ตามลักษณะการใช้ประโยชน์และการถือครอง

ประเภทแรกได้แก่ ที่หน้าหมู่บ้านของครอบครัวหรือตระกูล ได้แก่ที่บ้านและที่นา ที่ดังกล่าวในยุคเริ่มต้นมักได้มาจากการบุกเบิกร่วมกันของคนในครอบครัวหรือเครือญาติ เนื่องจากที่บ้านและที่นาเป็นที่สำคัญอย่างมากในการทำกิน และเนื่องจากการบุกเบิกต้องใช้เวลานาน ดังนั้นเพื่อความสืบเนื่องในการดำรงชีวิต จึงอนุญาตให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นมรดกสืบทอดได้ในครอบครัวและเครือญาติ การเข้าถึงพื้นที่ดังกล่าวเป็นสิทธิของสมาชิกในตระกูล อย่างไรก็ตามถือว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นของหน้าหมู่บ้าน เพราะในยุคโบราณกำหนดไว้อย่างชัดเจนว่าห้ามขายหรือยกให้แก่คนภายนอก และเมื่อเลิกใช้ที่ดินก็จะกลับคืนเป็นของส่วนรวมตามเดิม

ประเภทที่สองได้แก่ ที่หน้าหมู่บ้านของชุมชน ที่สำคัญได้แก่ที่ป่า รวมถึงพื้นที่ที่ชาวบ้านเรียกว่าที่สาธารณะในปัจจุบัน เช่น ที่วัด ที่ประกอบพิธีกรรม ที่ริมเหมือง ฯลฯ การใช้ป่าแสดงให้เห็นหลักการใช้ของหน้าหมู่บ้านอย่างเด่นชัด เช่น การใช้ที่ป่าในการทำไร่ชาวบ้านจะสับเปลี่ยนหมุนเวียนกันใช้ โดยเปิดโอกาสให้สมาชิกตามความจำเป็น และเมื่อมีผู้นั้นผู้ใดใช้พื้นที่อยู่ก็ถือว่าเป็นสิทธิของผู้นั้น เมื่อเลิกใช้ก็จะกลับมาเป็นของส่วนรวมและเป็นสิทธิของผู้นั้นต่อไป ที่หน้าหมู่บ้านจึงอยู่ในการควบคุมของชุมชนและการเข้าถึงเป็นสิทธิของสมาชิกทุกคนในชุมชน หลักการเดียวกันนี้

ปรากฏในการใช้ป่า ในวัตถุประสงค์อื่น ๆ เช่นเดียวกัน เช่น การเก็บหาอาหาร การเก็บไม้ใช้สอย ฯลฯ รวมทั้งการใช้ของหน้าหมู่บ้านอื่น ๆ ด้วย

การใช้ของหน้าหมู่บ้านดังกล่าว ทำให้สรุปได้ว่าการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรของชาวบ้าน วางอยู่บนหลักการ "สิทธิ" ซึ่งเป็นหลักการพื้นฐานในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับทรัพยากร และชาวบ้านกับชาวบ้าน ดังต่อไปนี้

สิทธิธรรมชาติ เป็นความคิดว่ามนุษย์ย่อมมีสิทธิทำมาหาเลี้ยงชีพจากธรรมชาติ ซึ่งธรรมชาติไม่ได้เป็นสมบัติของใคร แต่เป็นสมบัติคู่โลก

สิทธิการใช้ (usufruct rights) เป็นความคิดที่ให้ความสำคัญกับการใช้แรงงานของมนุษย์ ผู้ใดใช้แรงงานปรับเปลี่ยนธรรมชาติให้เกิดประโยชน์ จะยังคงมีสิทธิใช้ทรัพยากรนั้น ตราบที่เขายังใช้ประโยชน์อยู่ และจะหมดสิทธิเมื่อทรัพยากรนั้นกลับสู่สภาพธรรมชาติ

สิทธิหน้าหมู่บ้าน เป็นความคิดที่ให้ความสำคัญกับธรรมชาติในฐานะทรัพยากรสินส่วนรวม (common property) ที่มีไว้ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันใช้ ตามโอกาสและความจำเป็น

สิทธิชุมชน เป็นความคิดว่าด้วยการเป็นผู้ดูแลธรรมชาติ ย่อมมีสิทธิได้รับประโยชน์ ในขณะที่ผู้ไม่ดูแลย่อมไม่มีสิทธิ ผู้ดูแลย่อมมีอำนาจในการรักษาธรรมชาติให้อยู่ในสภาพเหมาะสมกับการใช้ต่อไป

ที่ได้กล่าวมานั้น แสดงให้เห็นถึงวิธีคิดเรื่องสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชาวบ้านในการจัดการพื้นที่ป่า โดยใช้แนวคิดที่ว่าป่าชุมชนนั้นเป็น "ระบบทรัพย์สินร่วมกันของชุมชน (common property system) เป็นแนวความคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน ตั้งอยู่บนหลักการของสิทธิการใช้ทรัพยากร ที่มีระบบการจัดการโดยกลุ่มผู้ใช้ ซึ่งจะกำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครบ้างมีสิทธิใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิ และควรใช้อย่างไร" (อานันท์, 2536:7)

การพิจารณาป่าชุมชนในฐานะเป็นทรัพย์สินร่วมกันของชุมชน (common property) นั้น Wiber (1993) ได้โต้แย้งว่า คำว่าทรัพย์สินร่วมกันของชุมชนเป็นคำที่มีความหมายกว้างมาก ทำให้ปิดบังระบบกรรมสิทธิ์หลาย ๆ ลักษณะที่ซ้อนทับอยู่ภายใน ซึ่งเมื่อพิจารณาให้ลึกลงไปอาจพบว่าเป็นการเข้าถึงแบบเปิด (open access) สิทธิการใช้ (use right) หรือสิทธิในรูปแบบอื่น ๆ ซ้อนทับกันอยู่ จากการโต้แย้งของ Wiber นั้นพบว่า งานวิจัยป่าชุมชนยังไม่ได้มีการศึกษาการซ้อนทับของสิทธิในการจัดการป่าเท่าที่ควร

ในประเด็นความซับซ้อนของสิทธิในการจัดการทรัพยากร งานวิจัยของนักวิชาการต่างประเทศที่ศึกษาความซับซ้อนของสิทธิอย่างเด่นชัดคืองานของ Peluso (1996) ซึ่งได้แสดงให้เห็นบทความเรื่อง "Fruit trees and Family Trees in an Anthropogenic Forest : Ethics of Access,

Property Zones, and Environmental Change in Indonesia" จากการศึกษาหมู่บ้านเกษตรกรรมเชิงเขาในเกาะบอร์เนียว ในประวัติศาสตร์ประมาณ 100 ปีก่อน ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ถูกโยกย้ายออกจากพื้นที่ป่า เนื่องจากโครงการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติของรัฐ ในสถานการณ์ดังกล่าว "ทุเรียน" ซึ่งเป็นผลไม้อายุยืน ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของการต่อสู้และชัยชนะ เพราะเมื่อถูกอพยพออกมาชาวบ้านได้ต่อรองขอเข้าไปเก็บเกี่ยวผลไม้ในพื้นที่เดิมที่ปลูกไว้ จนรัฐต้องอนุโลมให้ชาวบ้านได้เข้าไปเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากพื้นที่ป่าอย่างต่อเนื่อง ในที่สุดเมื่อเปลี่ยนรัฐบาลก็มีการยกเลิกเขตป่า ชาวบ้านจึงถือว่าการยกเลิกดังกล่าวเป็นชัยชนะในการต่อรองและได้กลับมาเข้ายึดครองพื้นที่เดิมอีกครั้ง ทุเรียนได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของชัยชนะ และเป็นต้นไม้ประกาศสิทธิเหนือพื้นที่ของหมู่บ้าน

ในยุคต่อมาเมื่อมีการขยายตัวของการปลูกยางพาราเพื่อการค้า พร้อมกับการค้าทุเรียนเฟื่องฟู ได้เกิดแรงกดดันของความต้องการพื้นที่เชิงพาณิชย์ ดันทุเรียน กลายเป็นหลักฐานอ้างอิงสิทธิการเป็นเจ้าของพื้นที่ ในการปรับเปลี่ยนพื้นที่เป็นสวนยาง (มีการใช้พื้นที่ไร่และที่ป่า แต่ไม่พอเพียง หลายครอบครัวต้องปรับเปลี่ยนสวนผลไม้เป็นสวนยาง) หรือในการเป็นหลักทรัพย์ประกันเอกสารสิทธิที่ทำกินหรือกู้เงินจากรัฐ

ในช่วงที่ดันทุเรียนมีความสำคัญมากขึ้นนี้ พบว่าหลักการเข้าถึงและความสัมพันธ์ในระบบทรัพย์สิน มีข้อกำหนดที่ละเอียดซับซ้อน โดยกำหนดว่าดันทุเรียนเป็นมรดกของตระกูล ในช่วงที่มีชีวิตพ่อแม่จะเป็นผู้จัดการหมุนเวียนสิทธิการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ในหมู่เครือญาติ แต่เมื่อพ่อแม่เสียชีวิตลูกคนสุดท้ายที่อยู่ดูแลพ่อแม่จะเป็นผู้รับสิทธิการจัดการนั้น โดยที่ดันทุเรียนจะไม่แบ่งเป็นมรดกของครัวเรือน เหมือนที่นาหรือทรัพย์สินประเภทอื่น ๆ

การเข้าถึงและความสัมพันธ์ในระบบทรัพย์สินในดันทุเรียนมีลักษณะพิเศษที่ Peluso เรียกว่า zoning, temporal and spatial กล่าวคือ จะมีการจัดการสรรสิทธิเก็บเกี่ยวทุเรียนในแต่ละฤดูกาล ให้แต่ละครอบครัว เช่น ในปีหนึ่ง ทุเรียนในแปลง ก. ให้แก่ครอบครัว A ในแปลง ข. ให้แก่ครอบครัว B ... ก่อนทุเรียนจะออกผล แต่ละครอบครัวจะมาดูแลรักษาดันทุเรียนเพื่อรอเก็บเกี่ยวผลในปีนั้น ๆ (ถ้าไม่มาดูแลถือว่าสละสิทธิ) โดยจะมาปลูกฝังปักชั่วคราวในบริเวณแปลงทุเรียนระยะหนึ่ง เมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จก็จะโยกย้ายออกไป และในปีต่อไปก็จะหมุนเวียนสิทธิการเก็บเกี่ยวทุเรียนเป็นวงรอบเช่นนี้กระจายสิทธิให้แก่สมาชิกในเครือญาติ อย่างเท่าเทียมทั่วถึง

การเข้าถึงเช่นนี้ มีความสำคัญหลายประการคือ เป็นการสร้างความร่วมมือในหมู่เครือญาติ เพื่อการพึ่งพาอาศัยกันในด้านต่าง ๆ การหมุนเวียนและแยกสิทธิดันไม้ออกจากที่ดิน (ผู้มีสิทธิในที่ดินไม่ได้หมายความว่ามีความว่ามีสิทธิในดันไม้ด้วย) เป็นการกระจายสิทธิและป้องกันการผูกขาด

ทรัพยากร ทำให้เกิดการช่วยเหลือกันและสร้างดุลยภาพสังคม อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติพบว่ามีการกระทำที่ไม่ตรงกับหลักการเสมอไป เช่น ลูกผู้ถือสิทธิการจัดการมักได้ประโยชน์มากกว่าผู้อื่น โดยเป็นผู้ต่อรองผลประโยชน์แลกเปลี่ยนกับสิทธิการเข้าถึง และการเข้าถึงของครอบครัวต่าง ๆ ก็ไม่เท่าเทียมกันขึ้นกับความสามารถในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ โดยเฉพาะในปัจจุบันที่การค้าทุเรียนขยายตัวมากขึ้น ครอบครัวเข้าสู่ระบบการค้าและมีภาวะปัจเจกบุคคลมากขึ้น มีกระบวนการปรับเปลี่ยนหลักการสืบทอดมรดก โดยมีการเรียกร้องให้แบ่งมรดกต้นทุเรียนให้เป็นสิทธิขาดแก่ครอบครัว เพื่อความสะดวกในการจัดการในเงื่อนไขใหม่

ปรากฏการณ์เช่นนี้ ทำให้ Peluso เสนอให้มองระบบทรัพย์สินของชาวบ้านอย่างเป็น “สถาบันและกระบวนการ” กล่าวคือ ในด้านหนึ่ง ความสัมพันธ์ในระบบทรัพย์สินเป็นหลักการที่ชาวบ้านยอมรับกันมาเป็นเวลานาน หรือเรียกว่าเป็น “สถาบัน” (institute) แต่ขณะเดียวกันภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคมที่เปลี่ยนแปลง ชาวบ้านมี “ปฏิบัติการ” (practice) ทำให้สถาบันปรับเปลี่ยนอยู่เสมอ ความสัมพันธ์ในระบบทรัพย์สินของชาวบ้านจึงไม่ใช่สิ่งคงตัว หากแต่เป็น “ปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน” (everyday practice) และเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมชนิดหนึ่งนั่นเอง การศึกษาของ Peluso ยังช่วยขยายความคิดให้กว้างไกลไปกว่า การศึกษาระบบทรัพย์สินของชาวบ้านมีความซับซ้อนหลากหลายมิติ การศึกษาทรัพย์สินชนิดหนึ่ง ๆ ย่อมมีความหมาย/หลักการ (value/meaning) ที่แตกต่างกันไป เช่น ทรัพย์สินที่เป็นต้นไม้ย่อมต่างกับ ที่ดิน แหล่งน้ำ เป็นต้น และแม้กระทั่งในต้นไม้ต้นเดียวกันก็อาจมีความแตกต่างกันไป ตามแต่การใช้ประโยชน์ เช่น การเก็บเกี่ยว ผล การใช้ไม้ การใช้เป็นแหล่งรักษาคุณธรรมชาติ เป็นต้น การเข้าถึงทรัพย์สิน ก็มีความแตกต่างกันตามหน่วยที่เกี่ยวข้อง เช่น ปัจเจกชน ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน รัฐ การได้มาก็แตกต่างกัน เช่น ด้วยการบุกเบิก มรดก การแลกเปลี่ยน ซื้อขาย ฯลฯ และทั้งหมดนี้ยังอาจแตกต่างกันไปตามมิติที่เราสนใจเช่นจากมิติทางเศรษฐกิจ ทางพิธีกรรม ทางความเป็นสิ่งใช้สอย อาหาร หรือสมุนไพร

ที่สำคัญที่สุดในที่นี้เป็นการแสดงให้เห็นว่า วิธีคิดเรื่องทรัพย์สินของชาวบ้านนั้น ไม่ได้วางอยู่บนหลักการเกี่ยวกับพื้นที่อย่างตายตัว ไม่ได้เป็นสิทธิที่ยืมนานตลอดเวลา และไม่ได้เป็นระบบที่แยกขาดจากสิทธิชนิดอื่น ๆ แต่เป็นสิทธิที่ไม่จำกัดอยู่เหนือพื้นที่ มีลักษณะชั่วคราวและสัมพันธ์กับสิทธิชนิดอื่น ๆ ดังนั้นจึงมีความซับซ้อนของสิทธิสูง

ในการพิจารณาความซับซ้อนของสิทธิในการจัดการทรัพยากร Rose (1996) ได้ให้ความสำคัญต่อการสร้างการยอมรับ นั่นคือการสร้างการยอมรับในสิทธิจะต้องทำให้คู่สัมพันธ์เห็นด้วยในสิทธินั้น จึงต้องมีการโน้มน้าว ต่อสู้ เจรจาต่อรอง ให้เกิดการยอมรับในสิทธินั้น ดังนั้นจึงไม่ได้หมายความว่าความมีกฎเกณฑ์หรือกฎหมายแล้วจะสามารถบังคับใช้ได้โดยไม่ได้มีการโน้มน้าว

หรือต่อสู้ สิทธิจึงไม่ใช่อำนาจตามกฎหมายเพียงด้านเดียว แต่สิทธิเป็นการปรับเปลี่ยนมุมมอง ซึ่งขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างคู่กรณีด้วย

1.4 กรอบคิดในการศึกษา

การศึกษาในครั้งนี้จะให้ความสำคัญกับการจัดการความขัดแย้งในป่าชุมชน โดยมีคำถามในการวิจัยว่า เงื่อนไขอะไรเป็นสาเหตุของความขัดแย้งในการจัดการป่าชุมชน ความขัดแย้งนั้นได้สะท้อนให้เห็นวิธีคิดที่แตกต่างในการเข้าถึงป่าชุมชนระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ อย่างไร และชาวบ้านมีศักยภาพในการจัดการความขัดแย้งหรือไม่ อย่างไร ภายใต้เงื่อนไขใด ดังนั้นเพื่อจะตอบคำถามที่กล่าวมาข้างต้น จำเป็นต้องอาศัยแนวคิดที่สำคัญ ๆ ดังนี้

แนวคิดที่ 1 การขยายอำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากร ในการศึกษาครั้งนี้จะใช้ความคิดนี้ในความหมาย territorialization ของ Vandergeest and Peluso (1995) ซึ่งมีนัยว่ารัฐสมัยใหม่นั้นจะให้การอ้างสิทธิเหนือพื้นที่ในการแสดงอำนาจ ด้วยหลักการดังกล่าวรัฐจะพยายามขยายอำนาจไปครอบคลุมให้เต็มพื้นที่ เพื่อจะได้สามารถแสดงสิทธิเหนือพื้นที่นั้น แต่การขยายอำนาจรัฐดังกล่าวเป็นการมองเพียงด้านเดียว ไม่ได้มองเห็นอำนาจอื่น ๆ ที่เคยมีอยู่ในระดับต่าง ๆ ที่มีอยู่ก่อน ดังนั้นความคิดดังกล่าวนี้จะช่วยให้สามารถตั้งเป็นประเด็นในการอธิบายความขัดแย้งที่มีอยู่ในส่วนต่าง ๆ ของสังคมท้องถิ่นได้อย่างน้อย 2 ประเด็น คือ 1. ความขัดแย้งระหว่างประเพณีและกฎหมาย หมายถึงความขัดแย้งระหว่างอำนาจรัฐที่แสดงออกตามกฎหมายกับอำนาจของหน่วยในท้องถิ่นที่แสดงออกผ่านกฎเกณฑ์จารีตประเพณี ซึ่งกฎหมายไม่ให้การยอมรับ 2. ความขัดแย้งในวิธีการอนุรักษ์ หมายความว่าความขัดแย้งระหว่างวิธีการอนุรักษ์ของรัฐ ซึ่งตั้งอยู่บนบรรทัดฐานของการให้ความสำคัญกับอำนาจหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ ขณะที่คนในท้องถิ่นมองว่าการอนุรักษ์ต้องเป็นการมีส่วนร่วมของบุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชน

แนวคิดที่ 2 ศักยภาพของชาวบ้านในจัดการทรัพยากร ในการศึกษาครั้งนี้จะใช้ความคิดนี้ในความหมายของ จลาตชายและคณะ (2536) ซึ่งหมายถึง ความสามารถของกลุ่มชาวบ้านในการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ พร้อมกันนั้นก็คำนึงถึงการรักษายั่งยืน ด้วยวิธีการที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ระบบการผลิต และระบบนิเวศที่ดำรงอยู่ ขณะเดียวกันวิธีการดังกล่าวก็สามารถปรับเปลี่ยนกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงได้ ดังนั้นแนวคิดเรื่องศักยภาพของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรจะช่วยให้สามารถตั้งเป็นประเด็นคำถามในเรื่อง การจำแนกแยกแยะพื้นที่ป่าของชาวบ้าน ซึ่งการจำแนกแยกแยะพื้นที่ป่าหมายถึง การจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับพื้นที่ป่า

ว่าทรัพยากรใดควรจะใช้อย่างไร รักษาอย่างไร และใครควรได้ใช้ ความสัมพันธ์ที่กล่าวไปนั้นจะเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทที่แปรเปลี่ยน

แนวคิดที่ 3 ความซับซ้อนของสิทธิในการจัดการทรัพยากร ในการศึกษาครั้งนี้จะใช้ความคิดนี้ในความหมายของ Peluso (1996) ซึ่งหมายถึง การจัดการทรัพยากรที่อาศัยหลักการบนพื้นฐานการให้สิทธิหลายประเภทในพื้นที่เดียวกัน และสิทธิแต่ละประเภทอาจให้สิทธิกับรัฐ ชุมชน กลุ่มบุคคล บัณฑิตบุคคล หลักของสิทธิที่ซับซ้อนในการจัดการทรัพยากรนี้มีนัยที่แสดงให้เห็นว่า ไม่ได้ยึดพื้นที่เป็นบรรทัดฐานของการจัดการแต่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ในการจัดการ ดังนั้นความคิดดังกล่าวจึงช่วยให้ตั้งประเด็นคำถามในเรื่อง การแก้ไขความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากร เพราะจะช่วยให้สามารถอธิบายถึงการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกัน ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการและใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่า

แนวคิดทั้ง 3 ประการนี้จะช่วยเชื่อมโยงประเด็นต่าง ๆ ในการวิจัยให้สามารถอธิบายการจัดการความขัดแย้งในป่าชุมชนได้ โดยแนวคิดแรกจะช่วยให้มองเห็นบริบทและเงื่อนไขของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในการจัดการป่าชุมชน ในขณะที่แนวคิดที่สองจะช่วยให้สามารถอธิบายถึงวิธีการเข้าถึงป่าชุมชนจากมุมมองของชาวบ้าน และแนวคิดที่สามจะช่วยให้ในการทำความเข้าใจการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านได้ชัดเจนยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามการจัดการความขัดแย้งในป่าชุมชนนี้อาจมีอุปสรรคหรือข้อจำกัดอันเกิดจากบริบทการเคลื่อนไหวของประชากรที่มีการย้ายเข้าหรือย้ายออกจากชุมชน ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจภายนอกชุมชนด้วย นอกจากนี้ในประเด็นการจัดการความขัดแย้งโดยวิธีการให้สิทธิที่มีความซับซ้อนนั้น Rose (1996) มีข้อเสนอในการอธิบายสิทธิว่า สิทธินั้นเกิดจากการยอมรับ ดังนั้นจึงต้องมีการโน้มน้าว ต่อสู้ เจรจาต่อรอง ให้เกิดการยอมรับจากคู่กรณี จากข้อเสนอดังกล่าวการจัดการความขัดแย้ง โดยให้สิทธิที่ซับซ้อนจึงมีการสร้างการยอมรับในสิทธิหลายลักษณะที่จะใช้จัดการทรัพยากรนั้นด้วย

1.5 ขอบเขตและวิธีการวิจัย

1.5.1 เกณฑ์ในการเลือกพื้นที่ศึกษา

การศึกษาในครั้งนี้จะเลือกหมู่บ้านแม่หารเป็นกรณีศึกษา หมู่บ้านนี้ตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านกาด อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นหมู่บ้านชาวปกากะญอ ที่ตั้งมานานประมาณ

300 ปี หมู่บ้านนี้มีลักษณะเหมาะสมสำหรับการวิจัยในประเด็นการจัดการความขัดแย้งในป่าชุมชนด้วยเหตุผล 2 ประการ

ประการที่ 1 หมู่บ้านนี้มีประวัติความเป็นมาของการจัดการพื้นที่ป่ามายาวนาน ทั้งจัดการโดยจารีตประเพณีและเป็นการจัดการโดยระบบที่สร้างขึ้นใหม่ และยังคงสามารถรักษาพื้นที่ป่าให้อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ แต่ภายใต้การจัดการดังกล่าวก็ยังปรากฏความขัดแย้งในการจัดการพื้นที่ป่าอยู่ในปัจจุบันนี้

ประการที่ 2 พื้นที่นี้มีการแก้ไขความขัดแย้งมาอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลาหนึ่งแล้ว และความพยายามจะแก้ไขความขัดแย้งนั้นก็ยังคงมีอยู่แม้ว่าจะไม่สามารถหาข้อสรุปที่ชัดเจนได้ก็ตาม จึงเป็นที่น่าสนใจว่าความขัดแย้งดังกล่าวจะสามารถแก้ไขได้หรือไม่ อย่างไร

1.5.2 หน่วยการวิเคราะห์ การวิจัยในครั้งนี้จะมุ่งไปที่การอธิบายกระบวนการจัดการความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนในการจัดการพื้นที่ป่า

1.5.3 ระดับการวิเคราะห์ ระดับการวิเคราะห์ของงานวิจัยในครั้งนี้จะแสดงให้เห็นถึงการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนในการจัดการพื้นที่ป่า โดยจะพิจารณาว่าความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ได้อาศัยวิธีคิด วาทกรรมอะไร อย่างไร มาใช้จัดการความสัมพันธ์

1.5.4 วิธีเก็บข้อมูล

วิธีการเก็บข้อมูลเพื่อตอบคำถามในการวิจัยครั้งนี้จัดแบ่งออกเป็นลักษณะใหญ่ ๆ ได้ 4 วิธีการ คือ

1. การสัมภาษณ์ วิธีการนี้จะใช้กับชาวบ้านและผู้เฒ่าชาวบ้าน เจ้าหน้าที่ป่าไม้ของรัฐที่รับผิดชอบพื้นที่ และนักพัฒนาเอกชนที่ทำงานเกี่ยวข้องกับพื้นที่ โดยจะสัมภาษณ์ชาวบ้านและผู้เฒ่าชาวบ้านในเรื่องการใช้และการจัดจำแนกพื้นที่ป่า ความขัดแย้งในการจัดการพื้นที่ป่า ระบบการผลิตและการถือครองที่ดิน ความเชื่อและจารีตประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่า ส่วนเจ้าหน้าที่ของรัฐจะสัมภาษณ์เรื่องนโยบายและวิธีการอนุรักษ์ และโครงการพัฒนาพื้นที่ป่าด้านต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในพื้นที่ สำหรับนักพัฒนาเอกชนนั้นจะสัมภาษณ์เรื่องความขัดแย้งในการใช้พื้นที่ป่าระหว่างชาวบ้านกับรัฐ และชาวบ้านกับชาวบ้าน

2. การสังเกตการณ์ เข้าร่วมกิจกรรมกับชาวบ้านเพื่อสังเกตความสัมพันธ์ของกลุ่มชาวบ้านในเรื่องความขัดแย้งในการจัดการป่าชุมชน ผ่านพิธีกรรมความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับป่า เช่น การ

เลี้ยงผีขุนน้ำ ประเพณีไหว้ผีเจ้าเมือง และกิจกรรมที่ชาวบ้านได้ร่วมมือกับรัฐ เช่น โครงการทำแนวกันไฟ โครงการปลูกป่าต้นน้ำ รวมทั้งกิจกรรมการประชุมชาวบ้าน เพื่อศึกษาความขัดแย้งและการแสวงหาแนวทางจัดการความขัดแย้ง

3. การสำรวจจากแผนที่ จะสำรวจพื้นที่ป่าจากแผนที่ในเรื่องการจำแนกแยกแยะพื้นที่ป่า และการใช้พื้นที่ป่าของชาวบ้าน

4. การศึกษาจากเอกสาร ศึกษาจากเอกสารของเจ้าหน้าที่รัฐเกี่ยวกับโครงการพัฒนาและจัดการพื้นที่ป่า และศึกษาจากวิทยานิพนธ์หรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการจัดการพื้นที่ป่าที่ทำการวิจัยในหมู่บ้านกรณีศึกษาเดียวกัน เพื่อให้ทราบถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน และศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่า เช่น บันทึกการประชุมคณะกรรมการป่าชุมชน บันทึกการปรับเมื่อทำผิดกฎเกณฑ์ป่าชุมชน

1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

ผลที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัยในครั้งนี้จะแบ่งออกเป็น 3 แนวทางคือ ผลในเชิงบริบทพื้นที่ ผลในเชิงทฤษฎี และผลในเชิงการพัฒนาสังคม

1. ผลในเชิงบริบทพื้นที่ จะทำให้เห็นถึงทางเลือกในการอนุรักษ์พื้นที่ว่า นอกจากการอนุรักษ์จะเป็นอำนาจหน้าที่ของเจ้าหน้าที่รัฐแล้ว ยังมีทางเลือกในการที่จะให้ชาวบ้านเข้าร่วมในการอนุรักษ์ได้

2. ผลในเชิงทฤษฎี จะทำให้เข้าใจความซับซ้อนของสิทธิในการจัดการทรัพยากรมากขึ้น และสามารถนำแนวคิดดังกล่าวนี้มาอธิบายความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรได้

3. ผลในเชิงการพัฒนาสังคม จะทำให้เข้าใจถึงปัญหาและอุปสรรคในการจัดการป่าชุมชนของประชาชน ซึ่งจะส่งผลให้สามารถผลักดันนโยบายการพัฒนาสังคมได้ดียิ่งขึ้น

1.7 ลักษณะทั่วไปของหมู่บ้านกรณีศึกษา

บ้านแม่หาร ตั้งอยู่หมู่ 4 ตำบลบ้านกาด อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ตั้งมานานประมาณ 300 ปี การตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านเริ่มจากกลุ่มตระกูลใหญ่ ๆ 5-6 กลุ่มตระกูลเข้ามาจับจองที่ราบเพื่อตั้งบ้านเรือนและใช้พื้นที่สูงทำไร่หมุนเวียน ต่อมา มีการสร้างฝายกั้นน้ำและทำนาดำ แต่เมื่อจำนวนคนเพิ่มขึ้นจึงขยายหมู่บ้านขึ้นไปบนที่ดอน และในปี พ.ศ. 2525 ได้ขยายหมู่บ้านข้ามเนินเขาเตี้ย ๆ ไปตั้งอีกกลุ่มบ้านหนึ่งเรียกป๊อกแม่จ๋อน ปัจจุบันบ้านแม่หารมีประชากร 883 คน เป็นชาย 446 คน เป็น 437 คน รวม 208 ครอบครัว

ชาวบ้านแม่หารเป็นชาวปกาเกอญอ เผ่าสกอรี มีภาษาและประเพณีแตกต่างจากคนพื้นเมือง (คนภาคเหนือ) ส่วนใหญ่ผู้ชายและคนหนุ่มสาว ซึ่งผ่านระบบการศึกษาของรัฐหรือมีประสบการณ์เป็นแรงงานรับจ้างในเมืองจะสามารถพูดภาษากลางได้ แต่คนแก่ส่วนใหญ่จะสามารถฟังแต่พูดภาษากลางไม่ได้ ชาวบ้านที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีจะปลูกเรือนไม้สักแบบคนเมือง แต่ชาวบ้านฐานะยากจนจะปลูกเรือนไม้ไผ่ หลังคามุงด้วยพลอง ชาวบ้านที่นับถือผีและศาสนาพุทธ ด้านสาธารณูปโภคนั้นในหมู่บ้านมีโรงเรียนประถมศึกษา ในปี พ.ศ. 2496 ไฟฟ้า ปี พ.ศ. 2529 ประปาภูเขา ปี พ.ศ. 2528 สถานีอนามัย ปี พ.ศ. 2530 โทรศัพท์ทางไกลชนบท ปี พ.ศ. 2541 และถนนคอนกรีตภายในหมู่บ้าน ปี พ.ศ. 2541 การคมนาคมกับภายนอกมีถนนลูกรังเชื่อมกับถนนแม่ตอบ-เสาหิน ซึ่งแยกมาจากถนนซูเปอร์ไฮเวย์ การเดินทางไปอำเภอแม่สะเรียงใช้เวลาประมาณ 20 นาที โดยมีรถ 2 แถว วิ่งเข้าออกวันละ 1 รอบ

พื้นที่โดยรอบหมู่บ้านนั้น ทิศตะวันตกติดป่าสงวนแห่งชาติแม่ยมฝั่งขวา (ประกาศเมื่อ พ.ศ. 2507) ซึ่งเป็นป่าดงดิบและป่าเบญจพรรณ ซึ่งยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ ด้านทิศตะวันออกติดกับป่าแพะ มีต้นพลองขึ้นอยู่หนาแน่น พื้นที่ป่าเหล่านี้เคยถูกสัมปทาน โดยบริษัทบอมเบย์เบอร์มาของอังกฤษ การสัมปทานไม้ของเชื้อสายเจ้านายในเมืองยวมได้ และการสัมปทานไม้สักของ เอกชน ผลจากการทำไม้และการทำไร่บริเวณต้นน้ำของชาวบ้าน ส่งผลให้เกิดความแห้งแล้งและน้ำในลำห้วยเริ่มลดลง ดังนั้นเมื่อมีการสัมปทานไม้กระยาเลยในปี พ.ศ. 2526 ชาวบ้านจึงได้รวมตัวคัดค้านจนรัฐต้องเลิกการสัมปทานไป

ในด้านการดูแลจัดการป่าของชาวบ้านนั้น เริ่มจากการจัดการตามประเพณีของชาวปกาเกอญอที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างผี ธรรมชาติและมนุษย์ โดยเชื่อกันว่าในเขตทรัพยากรของหมู่บ้าน ซึ่งหมายถึงบริเวณหมู่บ้านและบริเวณป่าของหมู่บ้านมีผีอารักษ์ไว้ เช่น ผีฝ่ายและผีนาคูแลฝ่ายและนา ผีเจ้าเมืองคูเลหมู่บ้าน ผีขุนน้ำคูเลพื้นที่ต้นน้ำ เป็นต้น การเข้าไปใช้ทรัพยากรในบริเวณต่าง ๆ จึงต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์เพื่อไม่ให้ถูกผีลงโทษ

การสัมปทานทำไม้และการทำไร่บนดอยที่มีมานานในป่าของหมู่บ้าน ส่งผลกระทบบำ ทำให้แม่หารที่เคยมีน้ำไหลตลอดปีเริ่มแห้งขอดในฤดูแล้ง ซึ่งมีผลโดยตรงต่อน้ำที่ใช้ทำนาคำส่งผลให้ชาวบ้านให้ความสำคัญกับการดูแลป่าอีกครั้ง การจัดการดูแลป่าของชาวบ้านเริ่มจากการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่ไม่ได้เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร ไม่มีองค์กรที่ทำหน้าที่ดูแลป่าโดยตรง แต่อาศัยการตัดสินใจของกลุ่มผู้อาวุโส และผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ร่วมกับคณะกรรมการหมู่บ้าน ในปี พ.ศ. 2534 ชาวบ้านได้ร่วมกันจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้น ซึ่งประกอบไปด้วย คณะกรรมการหมู่บ้าน กลุ่มผู้อาวุโส และในปี พ.ศ. 2538 ได้ร่วมกับกรมป่าไม้ตั้งกฎเกณฑ์การดูแลรักษาป่าขึ้น และได้ถือกฎเกณฑ์นี้ปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน